

Villalonga, Rodoreda, Espriu: d'esquitllentes

JOSEP M. BENET I JORNET

De què m'havia d'examinar? De quina assignatura de cinquè o de sisè curs? Quina edat tenia, dinou o vint anys? Era el 1959 o el 1960? Després de molt de temps perdut, estudiava batxillerat de lletres a l'acadèmia Alpe de la Gran Via, gairebé cantonada amb Aribau i, arribat el moment, els companys i jo ens examinàvem «lliures», és a dir, a diferència dels alumnes oficials de l'institut que se'ns designava, ho fèiem sense que ens coneguessin de res les persones que decidirien la nostra sort. Aquell dia em sembla que no hi havia amb mi cap company de l'acadèmia; o potser n'hi havia un... De xicots que féssim batxillerat de lletres, n'érem pocs, però...

Davant la porta encara tancada de l'aula, a no sé quin institut de Barcelona, segurament el Menéndez Pelayo, ple de nervis perquè la porta s'obriria i començaria l'examen, vaig encetar conversa amb un noi desconegut, que també esperava, però més serè que jo, que treballava i no era com jo, perquè jo no fotia brot, i que, com jo, a hores lliures, anava acabant el batxillerat. Es deia Pere Artís. Durant anys el retrobava, sempre per motius casuals, i tinc ben present que va arribar a ocupar algun lloc de responsabilitat a l'Orfeó Català o més en general al Palau de la Música. Va quedar immediatament clar que era una persona madura, simpàtica i, es feia obvi, catalanista. Traginava un llibret a la mà, una obra de teatre: *Primera història d'Esther* de Salvador Espriu.

Jo llegia força i de seguida es notava, però si algú esmentava algun títol bàsic de qualsevol literatura, el més probable era que no sabés de què em parlaven, perquè allò que llegia, els meus coneixements, amb excepcions, es limitaven a una mica de teatre i sobretot a narrativa de tercer ordre, de pur consum. En aquest cas, tenia una lleugera idea de qui era Espriu; no gaire temps enrere, una tarda, quan vaig arribar a classe de grec, vaig trobar que el professor, el senyor Bordas, estava llegint un recull de poesia acabat d'aparèixer. De sobte el va avançar cap a mi, va dir que el llibre era de categoria, que l'havia escrit un poeta prou jove, i me'n va mostrar el títol: *La pell de brau* de Salvador Espriu. Era la primera vegada a la vida que una

persona culta em feia còmplice atzarós del goig d'una lectura, i vaig quedar sorprès, afalagat i encuriós. Recordaria per sempre, segons m'adono, la bonica lletra *fi* de l'alfabet grec que sòbriament n'il·lustrava la tapa.

El noi, al passadís de l'institut, davant la porta de l'aula, va tenir l'arriscada amabilitat de deixar-me *Primera història d'Esther*, aquella peça de teatre que, segons va explicar, pràcticament no es podia trobar ja al mercat. La vaig llegir amb algunes dificultats, per l'abassegadora riquesa de la llengua i per la meva accentuada ignorància del registre literari català. Amb dificultat però també amb fascinació, sense poder-la abandonar, atrapat per aquella explosió de lirisme i de sarcasme, per aquella construcció tan lliure, tan allunyada de les convencions de la literatura dramàtica a l'ús. Després la vaig tornar.

Durant brevíssims anys, eters per a la meva impaciència, mentre cursava allò que aleshores anomenaven batxillerat superior, sempre temia que en qualsevol instant de la cursa cap a la universitat ensopegaria amb un obstacle impossible de vèncer, i que en realitat jo no arribaria mai a traspasar les portes de la casa de la saviesa. El recinte universitari no estava fet per mi, no em pertocava.

Per tant, finalment, què volíeu, vaig començar Filosofia i Lletres. Recordo amb nostàlgia, no sóc gens original, els anys al pati de lletres, dins de l'harmonió, de l'amable edifici de la plaça Universitat. Dins d'aquella casa de putes.

Ara em referiré a un company que va abandonar la carrera amb total tranquil·litat després d'haver suspès bona part de les assignatures de primer curs. A diferència del que va passar amb d'altres estudiants que també anirien desertant, tanmateix no gaires, a ell no per això el vaig deixar de freqüentar –amb intermitències temporals inevitables, segons els atzars de la vida–, fins a la seva mort, que va ser fulminant i, es miri com es miri, prematura. No el vaig deixar de veure mai perquè es va dedicar a l'ofici d'actor i també, esporàdicament, no he entès mai ben bé enmig de quins embolics, al de productor. Es deia Adrià Gual i era nét del senyor del mateix nom que a principis del segle XX va intentar amb èxit dubtós una determinada renovació de les arts escèniques. Oferia una estampa física gairebé clavada a la de l'avi, tenia un morro que se'l trepitjava, i al llarg del temps, com que era un boig insensat, em va fer exactament tres favors que van resultar decisius perquè quallés la meva mania d'escriure teatre.

Quan s'acabava el meu primer i el seu únic curs de carrera, doncs, a començaments d'un estiu tan radiant i tan trist com qualsevol altre, l'Adrià ens va proposar, a uns quants amics que amb ell havíem participat en una representació de teatre durant el curs, que anéssim a reforçar de manera provisional la companyia formada pels alumnes de l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual. Aixoplugats sota la protecció del Foment de les Arts Decoratives, a la meravellosa i quan escric completament abandonada cúpula del cinema Coliseum, durant els mesos de la calor assajarien, per representar-la el mes de setembre, dins d'un festival internacional d'interès irregular (però no hi havia pràcticament cap altra ocasió de veure actuar a Barcelona

companyies estrangeres) i que se celebrava cada any, al teatre Romea, el Cicle de Teatre Llatí, una obra que es deia *Primera història d'Esther*. Jo tenia una vaga noció de l'existència de l'EADAG, d'aquella gent que, des dels marges, treballava determinat teatre que no tenia res a veure amb allò que feien els professionals de l'època. Ràpid, vaig ser un dels que es van apuntar a la proposta de l'Adrià. (No estava previst que estiuégués enlloc.) A més, un servidor, la peça que volien representar la tenia a casa! Era difícil trobar-la a les llibreries, ho era, però l'havia trobat i l'havia rellegida. El 1962, figura escrit a la primera pàgina del meu exemplar.

Com en el cas de la universitat, també només tangencialment em toca parlar de l'EADAG, però em permetré una imatge del primer dia que vaig entrar a la Cúpula del Coliseum. (No dèiem mai «anem a l'escola», o «anem a l'EADAG»; sempre dèiem «anem a la Cúpula».) Els assaigs ja estaven en marxa. Ricard Salvat, el director, no hi era, em penso que passava uns dies a l'estranger, segurament a Alemanya. Per això, asseguda en una cadira qualsevol davant d'una tauleta petita i anodina, qui dirigia tres noietes a l'espai circular que formava l'escenari era una dona gran, és a dir, d'uns quaranta i pocs anys, més aviat baixeta, amb ulls exagerats i pits generosos, Maria Aurèlia Capmany, ben coneguda com a novel·lista en els restringits ambients de la nostra mig emmordassada literatura. A l'espai circular, les tres noietes repetien una vegada i una altra el principi de l'escena de la processó, «Glorificat toqueu matines, si som a Corpus!»; sabia que eren les persones més joves de la casa, potser per això mateix amigues íntimes entre si, i que es deien Maite Lorés, Pilar Aymerich i Montserrat Roig. I arribaria a ser amic d'elles. En canvi, no sé si vaig arribar a ser mai ben bé amic de la Maria Aurèlia, però era una dona accessible i apassionada; durant alguns anys, passaria bones estones prop seu.

Quan feia dies que m'hi havia integrat, Ricard Salvat, ja de retorn, va anunciar que Salvador Espriu vindria una nit (assajàvem de vespres i de nits) per llegir-nos i explicar-nos, punt per punt, l'obra.

Se'n van necessitar dues, de vetllades. La primera va ser del tot insuficient. El senyor Espriu avançava aclarint i situant paraula per paraula de la seva obra. Era la primera vegada que el veia. Prim, més aviat baix, vestia americana i corbata, d'estiu, però americana i corbata convencionals i d'una pulcritud total, i lluïa un somriure realment amable i realment distant. Tractava la Maria Aurèlia amb cordial familiaritat; amb en Salvat era diferent, era un intercanvi constant d'elogis mutus. Els altres escoltàvem i em sembla que tots callàvem. Potser algun actor o actriu dels més destacats i segurs de si mateixos, en Monti (Josep Montanyès), en (Francesc) Nel·lo o la Maria Tubau, per exemple, se li van adreçar algun cop directament. Van ser correspostos amb frases personalitzades? Podria molt bé ser. Jo, res de res, per descomptat. Però també escoltava... Retenia les seves explicacions i les fixava al cervell –impressionat, me n'adonava– per sempre més.

Bé... No tinc ni idea de a quina part del cervell les tinc desades. En realitat, no recordo gairebé res, ho he de reconèixer, d'aquella dilatada lectura. De manera

conscient només m'ha quedat allò que va dir Espriu mentre, com a corol·lari, Salvat li estava explicant la seva idea del muntatge i, per tant, també de l'escenografia. Li deia que, palplantada a un balcó, el central dels tres que hi hauria al fons de l'escenari, i per tant en situació elevada i privilegiada, La Mort presidiria moments fonamentals de l'acció dramàtica. Espriu potser va vacil·lar un segon i, més o menys, va respondre: «Sí, molt bé però... Per damunt de La Mort hi podria situar, encara, un rellotge. Vull dir... Un rellotge de sol, dels que hi ha a les façanes de tantes cases, al camp i als pobles. Un rellotge, el temps. El temps està per damunt de la mort. Sense temps no hi ha mort.» A l'adolescent retardat que jo era se li va tallar la respiració. El concepte em va deixar, com si diguéssim, commogut. Ràpid, expectant, àvid, vaig mirar Salvat, buscant la seva immediata reacció. No en recordo cap d'especial. Ara regiro fotografies del muntatge. En una d'elles veig La Mort, un esquelet amb una dalla (sota la disfressa hi ha l'actor José Ruíz Lifante), al balcó del mig, presidint l'escenari. Damunt, cap rellotge, ja m'ho semblava. Va passar, simplement, que no eren possibles més despeses?

Força més endavant, Espriu va tornar per veure un assaig ja avançat. Nervis. Jo figurava, res, un dels jueus que coralmment es lamenten de la sort del seu poble. Érem en Josep M. Galera, l'Ernest Serrahima i un servidor. L'Ernest, però, a més, després, abillat amb un impressionant vestit blanc, feia d'Eliasib, i a les seves greus paraules tot el poble hi deia amén. Bé, jo anava, doncs, de sacerdot jueu, i gràcies. Una de les meves poques intervencions, quan la reina Esther es desmaia davant del rei, era: «Reputem deuterocanònica aquesta basca. I no l'entenem ni poc ni molt, perquè la passa en grec.» S'acostava el moment de dir-la i de sobte em va venir un dubte. Era «reputar» o «refutar»? De sobte «reputem» em sonava lleig. Em sonava a «reputes». I vaig dir «refutem». Que va sonar a «refotem». Va passar una mil·lèsima de segon i va esclatar el riure estrepitós del senyor Espriu. Corejat immediatament per tothom. Millor, no em renyarien. Havia «fet un èxit», que diem la gent de teatre; no, ja ho sé, havia fet el ridícul. Espriu em va adreçar alguna frase amable, condescendent. Qui sap si no devia recordar, encara unes quantes hores, que entre tants d'altres gamarussos que atapeixen la superfície del món en general i de Barcelona en particular, n'hi havia un que l'havia arribat a fer riure. Potser de fàstic.

El riure d'Espriu era estrident. La seva veu era com una mica aflautada. Vocalitzava a la perfecció. Col·locava les paraules pel seu ordre i amb prudència. Educadíssim, per tant no ben bé glacial... Discretament cuirassat, no es descobria. O es descobria un pèl en aquell riure una mica sorprenent, una mica exagerat, que vaig arribar a escoltar unes quantes vegades.

Avui li trobaríem tots els defectes del món, però a l'època l'espectacle va estar molt bé. Vull dir les representacions, primer dues o tres, de *Primera història d'Esther* al teatre Romea, i a continuació una o dues al teatre Calderón, i sobretot unes quantes a la Cúpula. (Però a les de la Cúpula vaig pujar de categoria, vaig fer d'un dels dos anorcs conspiradors, no sé si Bigtan o Teres.) Em sembla que l'autor no hi

va assistir mai. Se'ls feia explicar fil per randa, però li costava molt anar a veure els espectacles basats en les seves obres. I si algun cop s'aconseguia que hi anés, preferia, a ser possible, que no fos la nit de l'estrena. Sospito que Salvador Espriu patia molt quan es veia obligat a barrejar-se amb un excés de gent. I molt més si ell ocupava un espai protagonista. Sospito que patia moltíssim. Que només se sentia tranquil, segur, quan quedava sol. Al despatx de la feina o al pis on vivia. I sospito que tanta misantropia no suposava cap excentricitat. Suposo que amagava alguna tristesa bàsica, això, sí. En públic, es comportava, repeteixo, amb enorme educació. A l'aguait. I de sobte, inesperadament, molt de tant en tant, era com si li saltés una molla: «Vostès m'han posat a parir!», li vaig sentir exclamar, no aleshores sinó més tard i més d'un cop, extemporani, just abans que esclatés en una de les seves desassossegades riallades.

Aquell, el de *Primera història d'Esther*, va ser, en definitiva, un espectacle diferent, inesperat, en realitat incompreensible per a uns crítics de vol ras que només es van rendir davant Espriu amb *Ronda de mort a Sinera*.

Poc temps després, Ricard Salvat decidia remuntar un auster, despullat espectacle, el llibre de poemes *La pell de brau*, en el qual ja havia treballat un o dos anys abans. M'havia quedat a la Cúpula, com a alumne «oient», i hi anava, no pas a les classes, que prou feina tenia amb les de la Universitat, però sí, pràcticament cada dia, a fer-hi tertúlia... i sobretot a continuar-hi fent d'actor de segona. Vaig ser-ho també a *La pell de brau*. M'agradaria recordar si el senyor Bordas va arribar a veure aquell muntatge. El senyor Bordas era un home cultivat, traductor de poesia italiana, interessat pels escenaris, i molt de tant en tant, fins que va morir, me'l retrobava al vestíbul d'algun teatre i m'emprenia, cordial: «Per què li havia d'haver agradat?, vostè no necessitava per a res, el grec!» Massa amable; i és clar que el necessitava.

Vaig participar com a actor, doncs, encara, successivament, a *La pell de brau*, i a un altre espectacle format per *Antígona* i per *Gent de Sinera* (l'embrió de *Ronda de mort...*). Per tant, vaig tenir ocasió de veure unes quantes vegades el senyor Espriu. M'imposava i no m'hi acostava gaire. No hi vaig mantenir cap mena de relació. Algun «bona nit» i poca cosa més degué ser el nostre únic intercanvi de paraules. Una vegada em vaig decidir, vaig agafar els exemplars dels seus llibres que havia anat adquirint, o potser només n'hi vaig dur un, potser la seva *Poesia completa*, un veritable totxo, i li vaig presentar, amb molta vergonya, per si me'l podia o me'ls podia signar. No va endolcir un gest lleugerament adust. «Deixi-m'ho. M'ho emportaré al despatx i dintre d'una setmana ho pot passar a recollir». Atabalat, li vaig respondre que no calia, que amb la seva signatura en tenia prou. Va tornar a repetir el mateix. Em vaig rendir. Vull dir que vaig renunciar a la seva dedicatòria i vaig preferir estalviar-li una feina que no li venia de gust. Va semblar que li treia un pes del damunt. Però era això el que va passar? Jo era molt ingenu i desconeixia la naturalesa humana. La seva fredor em va tallar. Però, què s'amagava sota aquella fredor? L'Adrià, mentre va fer el servei militar, s'escrivia amb Espriu i aquest, afa-

ble, malgrat que l'Adrià no era pas cap intel·lectual saberut, li responia llargues cartes. Perquè el noi era nét de qui era nét? Ho dubto. Però l'Adrià era un nano decidit, sense manies, i va trencar la barrera amb total naturalitat. Un servidor creia que les barreres eren per a no ser traspassades, i les respectava.

En una altra ocasió... Jo havia escrit una obra de teatre que s'havia acabat dient, després de força dubtes, *Una vella, coneguda olor*, i a l'Adrià Gual se li va ficar a la barretina que l'havia de presentar a determinat premi. Ni pensaments de guanyar, però entre els membres del jurat ell hi tenia un conegut. I no es tractava pas que l'Adrià pretengués exercir la seva lleu amistat –imagineu-vos!– per influir damunt d'aquella persona i que jo pogués obtenir el coi de premi. No! Es tractava d'una altra qüestió, ho he de reconèixer, sensata i estimulante. Un cop donat el premi, com que aquella persona amiga seva, que es deia Jordi Carbonell, s'hauria llegit forçosament el text, l'Adrià em duria a veure'l perquè m'expliqués les meves errades; això em permetria aprendre una mica, vés a saber, i potser ho faria millor la propera vegada.

Ara, jo no tenia màquina d'escriure, a casa no n'hi havia. Cap problema, a la de l'Adrià sí que n'hi havia. Passaríem unes quantes nits senceres, amb urgència perquè el termini de lliurament d'originals s'acabava, al pis dels Gual, a l'Avinguda República Argentina, entre els mobles i els dibuixos de l'avi, teclejant com desesperats. Va ser el primer i el més decisiu dels tres grans favors que la seva generosa inconsciència em va prodigar. Als altres dos no em toca, si de cas, referir-m'hi en aquest escrit.

Perquè els altres dos favors no tenen res a veure amb Salvador Espriu. I aquest, de fet, tampoc, però tanmateix... Una nit, en acabar un assaig, potser de *Gent de Sinera*, l'Adrià i jo vam haver de marxar precipitadament. No sé si va ser la Maria Aurèlia Capmany o el Ricard Salvat... algú va preguntar a què treia cap tanta pressa. Espriu hi era. Per què hi era? Potser de nou ens explicava coses dels seus contes, de les poesies que configuraven l'espectacle en preparació... Bé, hi era, però no us penseu que s'hi passava el dia, a la Cúpula. Només quan s'hi va sentir obligat. En tot cas, la qüestió és que hi era, que se'ns va demanar on anàvem tan esperitats... i que en lloc de donar alguna excusa banal, l'Adrià se'm va avançar (era fàcil) i, contra el meu desig, m'hauria fos, va explicar que hi havia l'obra meva aquella, que l'estàvem passant a màquina, que la presentaríem a un premi... Espriu va preguntar quin títol tenia. Li vaig dir. Va contestar alguna cosa així com que era un títol bonic, i aquell cop vaig pensar que no ho deia, només, per pura educació. S'explicaria: era un títol de clara influència espriuenca. Hi ha qui diu que és el títol més decent que he posat mai a una obra meva.

I poques setmanes després em vaig enfadar amb Ricard Salvat i vaig deixar de ser alumne oient de l'Escola. De moment tornava a la Cúpula només en comptades ocasions: m'havia convertit en un estrany i a Salvat no li agradava que gent estranya anés a treure-hi el nas; ho entenc. Era l'únic lloc on m'hauria pogut trobar, tampoc no és segur, i si de cas ben ocasionalment, amb Salvador Espriu.

Durant anys vaig deixar de veure'l. Almenys així, com a la Cúpula, més o menys de prop.

* * *

A la universitat, un dia, algú, un company de curs, no recordo si Josep Miquel Sobrer o Francesc Parcerisas, potser el segon, va comparèixer amb dos volums nous de la col·lecció El club dels novel·listes: *Bearn* de Villalonga i *El guepard* de Lampedusa, traduït pel mateix Villalonga. Jo coneixia *Mort de dama*, ei! Sabia qui era Villalonga, i en canvi, ni idea d'un senyor sicilià que es digués Lampedusa. Vaig prendre'n nota i vaig mirar d'aconseguir les dues novel·les tan de pressa com vaig poder, tenint en compte que a la meua butxaca rarament hi havia un ral, que comprar un llibre no podia fer-ho ni cada setmana ni cada mes. Qui fos, mentre ens els mostrava dins d'una aula en aquell moment buida, n'havia parlat bé i amb prou convicció. Tanta com perquè em decidís. Me'ls vaig llegir i realment també em van agradar. Va ser algun altre company diferent qui va portar, de la mateixa col·lecció, *La plaça del diamant* de la Rodoreda? La novel·la va aparèixer el març del 1962, i aviat en vaig sentir parlar positivament, però no de forma prou seductora perquè em vinguessin ganes immediates de llegir-lo. Ara, passat el temps, cada cop se'n parlava millor, i per fi el vaig adquirir, el dia de sant Jordi, el 23 d'abril del 1964. Em va agradar, però no vaig caure de cul. Era un text massa subtil, massa ple de matisos i de símbols deixats anar com si res, perquè pogués impressionar un noi que acabava de descobrir, per exemple, Sartre.

Jo llegia, llegia. Havia de recuperar els anys perduts devorant només literatura de consum. Us deveu haver adonat que parava l'orella, que mirava de cua d'ull el volum de creació que una amiga o un amic duia sota el braç... Sovint la meua conclusió era: aquest serà massa complicat, no el podré entendre, no hi arribaré. De tota manera, procurava aconseguir-lo.

Alguns dels meus companys llegien francès amb desafidora naturalitat; pràcticament cap d'ells no llegia l'anglès, encara. Eren altres temps. Jo, de francès, mediocre alumne de batxillerat com havia estat, només en sabia quatre paraules, però vaig decidir comprar un volum de *Le livre de poche*, beneïda i assequible col·lecció, i vaig triar, una mica a l'atzar, *Le visionnaire* de Julien Green. M'havien dit que era un autor, diguem-ne, atrevit, i això podia ser un incentiu. Atrevit! Avui consideràriem Julien Green lectura adequada per a adolescents pacífics. Me'l vaig comprar el sis de juliol del 1962, mentre devia estar assajant *Primera història d'Esther*. I m'hi vaig submergir a la desesperada, convençut que no me'n sortiria. Vaig començar. «Je ne me rapelle plus qui en parla le premier...» Si havia d'utilitzar massa el diccionari, em cansaria, desertaria. Havia de procurar entendre sense gaire esforços suplementaris, encara que fos pel context, agafant-me a les paraules que sí em quedaven clares... Vaig arribar fins al final! I vaig reincidir corrents. Una bona

tàctica per avançar va ser comprar-me teatre. Textos més curts, diàlegs... Per exemple, d'Anouilh. La victòria era més fàcil. Inesperadament, havia superat de seguida les dificultats bàsiques. Em vaig comprar *La chartreuse de Parme*, el meu primer Stendhal, un 31 d'octubre del 1963, i *Madame Bovary*, per exemple, encara més tard, cap al 1964. Entremig, des de Balzac fins a Gide. Sí, hi arribava. Tira, tira, al francès hi arribava! I en francès, en castellà o en català, anava llegint, a l'atzar i sense parar. Narrativa i teatre; rarament poesia i pràcticament mai assaig.

Pel que fa a la literatura catalana, en canvi, vaig aconseguir una mínima però certa sistematització de les meves lectures. Primer m'havia ajudat el frare franciscà Ramon Llull, anys més tard reconvertit, simplement, en Ramon Tibau, i que, més gran que jo, era així i tot del meu mateix curs. A la biblioteca que els franciscans tenien a Sarrià el pare Ramon Llull em va triar coses com *Les irrealis omegues*, de Foix, i no en vaig entendre absolutament res, o *Mort de dama*, de Llorenç Villalonga, i em vaig divertir de valent.

Però sobretot he de donar-ne les gràcies al Dr. Antoni Comas, professor que a segon de carrera ens impartia no sé quina assignatura, i que després, miracle, quan, superats els dos primers cursos comuns a totes les branques de filosofia i lletres, vaig triar, no sense dubtes, filologia romànica, també ens va impartir literatura catalana... del segle XVIII. No va ser per aquelles classes sobre el període de la decadència que el jove Dr. Comas em va fer un millor servei. Abans, a segon, ens havia presentat una llista de llibres bàsics de literatura castellana que ens calia conèixer. I a part, pel seu compte, sospito que sense cobrar, als qui volíem, ens va proposar un curs de llengua catalana. M'hi vaig apuntar. El primer o segon dia em vaig atrevir a acostar-m'hi i li vaig demanar una altra llista també bàsica, però de literatura catalana. Suposo que li va semblar bona idea, perquè va tardar un parell o tres de dies... i ens la va oferir, amb caràcter orientador, a la classe sencera, no únicament a mi. Em vaig quedar amb la llista, em vaig llegir gairebé tots els títols que hi havia... i vaig deixar d'assistir a les seves classes de llengua. Deu ser per això que encara avui, i de manera irreversible, faig faltes d'ortografia. D'aquella llista recordo Ramon Llull, Bernat Metge, Ausiàs March... En un esforç organitzat de síntesi –la llista no devia passar de quinze títols–, arribava, segur, fins a *Estrictament personal* de Pedroló. També segur que Espriu hi era, i gairebé segur que Villalonga també... Rodoreda, de cap manera. El seu esclat just s'iniciava.

* * *

El 23 de desembre del 1964, que degué caure en diumenge, i si no ja m'hi perdo, als encants del mercat de Sant Antoni, davant de casa, em vaig comprar *Aloma*, de Mercè Rodoreda, en l'edició de la Institució de les Lletres Catalanes, publicada el 1938, cap al final de la guerra. Un llibre que no interessava gairebé ningú i que em va costar vint pessetes, quantitat relativament mòdica fins i tot a l'època. Havien passat

uns mesos des que havia llegit *La plaça del diamant*, i vet aquí que *Aloma*, crec recordar, em va engrapar de manera decidida. Era un llibre d'aparença lleugera, de molt bon llegir, i de contingut terrible.

I un altre dia em va passar una cosa curiosa. També als encants vaig topiar amb els tres volums de *La farsa i la quimera* de Puig i Ferrer. Aquesta novel·la jo ja la tenia, perquè Puig i Ferrer se m'havia convertit en una mania, en un referent, en un vici de col·leccionista. Però és que el nou exemplar que acabava de trobar, a la primera pàgina del primer volum, contenia una dedicatòria de l'autor... a Mercè Rodoreda! Me'l vaig comprar immediatament. Era l'exemplar de la Rodoreda, Déu meu! Ella el devia haver perdut quan va fugir de Catalunya el 1939... Jo tenia a l'abast, doncs, un llibre que havia passat de les mans d'un escriptor admirat a les d'un altre escriptor estimat. L'havia comprat i ara era meu. Algunes persones, poques, em van envejar la troballa. I la vaig guardar, per sempre més, com un objecte força preciós. Encara era un estudiant de Filosofia i Lletres, quan vaig enxampar els volums? El de la Rodoreda, per descomptat.

Però la carrera s'acabava. No vaig arribar a fer mai la tesi de llicenciatura i sobretot no vaig complir mai amb l'assignatura de gimnàstica. La carrera s'acabava, puc dir que sí, però no vaig poder treure'm el títol de llicenciat. Per desídia, i així estic encara avui.

* * *

Com a universitari que era delegat de curs, que representava els alumnes de darrer curs de filologia romànica, no pas com res més, vaig participar en la Caputxinada, a la, també com si diguéssim, llegendària (mentre algú la recordi) creació d'un efímer Sindicat Democràtic d'Estudiants de Barcelona, el març del 1966. Hi ha llibres que parlen amb detall d'aquells tensos dies, d'aquells bonics dies. Salvador Espriu hi va venir: era, juntament amb el doctor Rubió, una de les més importants patums que ens van donar suport amb la seva presència. També hi havia Joan Oliver, Maria Aurèlia Capmany, Joaquim Molas... Durant els gairebé tres dies que va durar la tancada, vaig procurar no acostar-me gaire a cap d'ells, a les converses informals que per petits grups, és clar, mantenien. No m'hi vaig acostar a penes, i això que de ganes me'n moria. Els estudiants que dins del Sindicat remenaven les cireres tenien motius objectius per adreçar-s'hi; havien d'intercanviar informació, decidir plegats tàctiques de comportament... Jo era un simple peó que no apareix a cap de les fotografies que es van fer allí dintre, com no apareixeria a les que es farien més tard, a una altra tancada antifranquista que va tenir lloc a Montserrat el desembre del 1970. Precisament perquè havia estrenat ja *Una vella, coneguda olor*, el meu pudor i el meu orgull potser malaltís no volien que aquells senyors poguessin pensar que pretenia posar-me a la seva alçada i confondre'm amb ells. Pel que fa a Salvador Espriu, la seva salut aviat es va ressentir i el van aïllar del rebombori general. No, aleshores tampoc no m'hi vaig tractar.

* * *

Agost del 1966. El meu primer viatge a Mallorca.

A principis d'aquell estiu, Antoni Lluç Ferrer, Joan Lluís Marfany i jo havíem acabat –en el meu cas això és una manera de parlar– la carrera de filologia romànica a Barcelona. En Toni, mallorquí, ens va convèncer als altres dos, i cap a l'illa falta gent. No teníem ni un duro, però els mallorquins són hospitalaris, i en Toni ens acolliria.

Bé, la veritat, ara que hi penso, la primera nit la vam haver de passar dormint al ras, a la platja, perquè en Toni, l'amfitrió, havia desaparegut, després mig vam saber que forçat per obligacions, per assumptes relacionats amb la política clandestina de l'època. Compte, l'endemà va reaparèixer i a partir d'aleshores, sota la seva protecció o bé sols, vam recórrer diferents llocs de l'illa. Gairebé cap que aparegués a les guies turístiques. Vull dir que a hores d'ara encara no sé com són les coves del Drac.

Em sembla que el segon dia vam dormir a casa d'en Toni, un piset tan petit com aquell on jo vaig néixer. I potser la mateixa nit, abans, vam trobar-nos amb tres poetes illencs, dos de joves, acabats d'estrenar, i un altre de no tan jove, amb mèrits literaris reconeguts. Vam anar a la cita amb avidesa i amb ganes d'encetar alguna mena de complicitat. La trobada va tenir lloc en un bar ple de gent, càlid, agradable. Els dos poetes joves es deien Jaume Pomar i Guillem Frontera. Al cap de cinc minuts ens estaven metralant amb referències als seus sòlids coneixements intel·lectuals i, mentre ho feien, ens miraven una mica com de biaix, com amb desdeny, des de la superioritat que els concedia la certesa de les sòlides meravelles que escriuri en anys a venir. El poeta madur es deia Jaume Vidal i Alcover. Les credencials exhibides per Pomar i Frontera, ben mirat, quedaven en res quan les comparaves amb el fulgor de saviesa que va desplegar Vidal; i els dos jovenets ens van semblar uns àngels d'innocència al costat de l'actitud que va adoptar el seu madur compare; les paraules d'aquest, incisives, corrosives, eren com una mena de continuat «no, no, no», que anava tallant els caps de totes les persones del món de les lletres que van sorgir a la conversa, tant les de Mallorca com les de Barcelona.

Quan vam separar-nos i vam quedar sols en Toni, en Joan Lluís i jo, els dos barcelonins ens vam mirar amb una certa i crítica perplexitat, i en Toni va riure. «Què esperàveu?»

Allò que de debò esperàvem ho vam trobar més tard.

Perquè un dia vam agafar el trenet i vam anar a Binissalem. En Toni ens acompanyava. Nosaltres, sí, érem decididament d'esquerres –jo de manera vergonyosament desinformada–, però vet aquí que la nostra màxima aspiració, durant aquell viatge a Mallorca, consistia a arribar a conèixer un determinat senyor de dretes al qual admiràvem amb passió i a qui suposàvem més o menys inaccessible. Com arribar-hi? En Toni, si més no, coneixia un escriptor que a la vegada era bon amic, gairebé parent, de la persona cobejada: Llorenç Moyà. El vam trobar remullant-se en una piscina. Divertit, accessible al tuteig immediat, es va vestir, ens va convidar a dinar i, passejant, ens va portar i ens va ensenyar la seva casa, noble, antiga, enorme, bella,

impol·luta, endreçada com l'interior d'un museu ben subvencionat. Després, sense a penes intervenció d'en Toni, ens veia a venir, es va oferir per actuar d'intermediari, i ens va arrossegar a casa del senyor. D'aquesta manera ens vam trobar davant un casalot també considerable; no tan aparatós com el de Moyà, però Déu n'hi do.

Moyà va trucar a la porta. Ens va atendre un criat uniformat. Moyà es va explicar. I el senyor ens rebria. El senyor va comparèixer. Moyà va tocar el dos aviat.

El senyor ens va rebre, afable, al «saló blau», on tot era blau, des de les parets fins a l'entapissat de les cadires, i ens va obsequiar amb vi dolç. Ni cervesa, ni gasosa, ni –jo què sé– coca-cola... Vi dolç en una ampolla esvelta de vidre o cristall que si no era antiga ho semblava. Quan el criat, guants blancs, va fer l'acció de servir-nos, ell el va deturar. Tingué la deliberada, refinada deferència de servir-nos personalment. No ens coneixia de res, no érem absolutament ningú, cap altra cosa que tres estudiantets sense ofici ni benefici i expectants davant el futur, però ens va tractar, des del primer moment, com a visitants de consideració.

Per què? Ho feia sempre? L'afalagava que uns al·lots de Barcelona demostrésim la nostra rendida admiració? Segurament. Però, en un altre, això hauria pogut potenciar un distanciat desmenjament. No va ser el cas.

Ens va preguntar què fèiem, què volfem, què esperàvem de la vida i de la literatura. I ell, per la seva banda, se'ns va obrir en la mesura exacta i calculada que podíem desitjar. També ens va mostrar la casa.

Mai després no vaig deixar de recordar, en particular, després d'enfilar-nos escales amunt, l'altar per celebrar-hi missa, situat entre els dos dormitoris, separats, del senyor i de la seva esposa (que aquell dia no hi era). O també el seu estudi, estança amb una gran taula on l'amo escrivia, amb força llibres (tampoc gaires, molts més en devia tenir, vam suposar, a la seva altra casa de Palma), i, sobretot, amb una finestra que donava a la clastra, un pati interior des d'on –ens contava– podia escoltar amb llibertat allò que, suposadament fora del control de l'amo, parlava el servei. Després, va afegir, se servia d'aquestes converses per a determinades i perfectament lícites manipulacions. Va acabar duent-nos a un gran jardí rere la finca. Vam seure a prendre la fresca. «Millor aquí que al saló, no troben?»

El senyor no semblava que tingués altra cosa més interessant a fer que continuar amb nosaltres. Diria que tots, ell i els visitants, ens sentíem cada cop més a gust, més –fins a un discret cert punt– desinhibits. Vam estar parlant de no sé què, del diví i de l'humà, tres nois suposadament revolucionaris i un cavaller que, si no pertanyia a l'aristocràcia, pensava i obrava com un aristòcrata, de cap manera com un burgès. Aconseguia matisar les seves fermes opinions de manera que, sinuós i elegant, no xoquessin amb les nostres. Encara que sovint no coincidien. O potser sí? Ens vam adonar de l'operació. Potser el vam saber correspondre? Era magnífic. Mai no hauríem partit de la seva vora.

Però l'hora baixa va començar a caure. S'acostava el moment del darrer tren que passava de retorn a Palma. Li vam dir que ens n'hauríem d'anar. «Però vostès

m'han de contar encara tantes de coses. (Ens tractava de vostè, per descomptat.) I no hi ha pressa, si és que volen donar-me el gust de continuar una estona amb mi. Els han informat malament, hi ha d'altres maneres per tornar a Ciutat. Ja els avisaré». Inconscients, no ens vam fer pregar i vam quedar-nos. De tant en tant el senyor donava alguna ordre al criat. De vegades en veu alta, de vegades amb una mena de lleu discreció esbiaixada. Potser, per uns pocs minuts, es va arribar a absentar. La tarda va transcórrer, i seré franc, també en aquest cas només me'n queda la sensació, no les coses que vam dir-nos.

S'estava fent definitivament fosc quan de sobte, sense preparació prèvia, van comparèixer un noi i una noia, evidentment coneguts d'ell. Ens els va presentar, assossegat, i després va afegir alguna cosa com ara: «Tenen cotxe. Els acompanyaran a Palma.» Havia organitzat un petit complot per satisfer el nostre desig (semblaria que també el d'ell) i allargar la vetllada sense que poguéssim patir la inquietud d'estar-li donant la llauna o d'estar-li creant algun problema. En realitat, en aquella hora ja no hi havia ni tren ni autobús ni res per tornar a Palma que no fos allò que ell va saber preparar a la nostra esquena.

I vam partir, doncs. Va deixar oberta la porta a un tracte posterior, continuat. (Pel que em pertoca ho sabria aprofitar en una mesura massa tèbia.) Joves, vulnerables, insegurs de què sabríem fer amb el nostre temps, amb el futur, però en tot cas, aquells dies de Mallorca, feliços, i aquella tarda de Binissalem, enlluernats, vam separar-nos del senyor d'edat que al llarg del seu temps, el que quedava enrere, ja havia demostrat amb escreix què era capaç d'aconseguir.

La simpàtica parella que va tenir l'amabilitat d'atendre el caprici del senyor, i de dur-nos a Palma, estava formada per un tal Gabriel Janer i per la seva promesa. Promesos? O eren acabats de casar? En tot cas, ell tenia la meva edat. Conversàvem. De què devíem conversar? Del senyor, en bona mesura, segur. Ja era de nit. Altres pensaments ens devien creuar el cervell. L'estiu estava molt avançat i tant jo com també en Toni aquell setembre començaríem la mili, el servei militar. En aquella època governava l'Estat un homenet astut, un dictador que penalitzava qualsevol intent d'utilitzar la raó, i contra aquest panorama asfixiant, en una mesura o altra, n'he donat més amunt alguna mostra, ens hi revoltàvem. Políticament parlant, a la universitat no ens havíem portat, doncs, com a bons nois, i ara, restar un temps sota les mans directes dels militars... Si ens clissaven... En Joan Lluís se'n va lliurar, de fer el servei. En Toni i jo... Però aquestes serien unes altres històries. I, de moment, després d'alguna vacil·lació, Binissalem tornava a omplir-nos el cap. Havíem abastat, per un breu instant, una mena de delicadíssim univers, paral·lel al nostre, que potser mai no tornàrem a retrobar enlloc.

Tant se val. Va ser així com vam conèixer un senyor de Mallorca, és a dir, un dels grans escriptors contemporanis europeus, Llorenç Villalonga.

* * *

Pel setembre, sí, va començar el meu servei militar, quinze mesos desagradablement perduts. Deixava de ser una persona per convertir-me en un soldat. Primer tres mesos al campament, a Sant Climent Sescebes, i després un any a Berga. A la caserna de Berga hi arribaria l'avís que jo era «adverso al règimen» que governava Espanya. Les aventures del servei... On la va fer, en Toni, la mili? Avall, molt avall de la Península, diria, però també afegiria que no a l'Àfrica, destí possible i temut. Ara, la meva memòria... Amb ell no recordo tampoc si ens havíem tornat a veure, després del viatge a Mallorca; sembla natural pensar que no. Amb en Joan Lluís, barceloní, i tant que sí. Aquelles curtes setmanes, xerrant entre nosaltres, va ser inevitable que sovint sortís a relluir Llorenç Villalonga.

I en realitat, de sobte, calla, sí que recordo, ¿com podria ser d'altra manera?, una de les coses que havia deixat anar el senyor, aquella tarda de Binissalem. Perquè m'afecta. Perquè Villalonga havia dit que jo era un al-lot net. Tenint en compte que a Mallorca no ens havíem pas pogut dutxar cada dia, tenint en compte que al pis dels meus pares, on vaig néixer i on encara vivia, no em dutxava, de cap manera, ni cada dia ni cada setmana, per raons de misèria física i mental que no cal explicar, quan vaig escoltar el seu qualificatiu em vaig sentir completament en fals. No l'havia entès. O només parcialment. O sí, que l'havia entès, però fos com fos jo no era, en cap sentit, una persona neta.

També s'havia interessat per la meva manera d'escriure. Primer, ell, parlant de literatura, ens havia mostrat, i no descobriré res que no sàpiga tothom, el seu menyspreu per l'escriptura del novel·lista castellà Sánchez Ferlosio en particular, i per la literatura realista en general. Tímid, ara que s'interessava per la meva, d'embrionària escriptura, li havia explicat que l'única obra premiada, estrenada i editada era dolenta i a més... realista: per tant, es mirés per on es mirés, allunyada dels seus possibles interessos. Ho devia expressar de manera gens brillant, potser incoherent, però almenys, això també, sense fàtua bel·ligerància. Tanmateix va insistir que li enviés el llibret. I un cop a Barcelona, l'hi vaig enviar, espero que mig avergonyit.

Una de les primeres cartes que vaig rebre al campament militar, a l'Empordà, i el de rebre cartes era potser un dels dos moments del dia més esperats, va ser, com es pot comprendre, dels meus pares; una carta molt benvinguda però, ingratitud de fill, de les menys desitjades. El sobre era una mica gruixut, i un cop obert amb tèbia curiositat, a part les notícies del cas, vaig trobar-hi, inesperat completament, un altre sobre que havia deixat el carter a nom meu i que, sense obrir-lo, els papes em passaven. Un sobre, per tant, una altra carta; venia de Mallorca, era de Llorenç Villalonga.

Ara l'interès, gairebé diria l'emoció, s'havia tornat, què volem?, considerable. Però com si es tractés d'un joc meravellós de capses xineses, en obrir el nou sobre vaig trobar, no sols la lletra clara i les paraules cordials del senyor de Mallorca, sinó també un inesperat retall, un article seu publicat en un diari de Palma, dedicat a mi i a l'obra que li havia tramès.

Un article afalagador que tenia com a base la suposició que jo era una persona d'esperit net, i on s'ho combinava, fent malabarismes, per referir-se positivament a *Una vella, coneguda olor*, la peça meva que havia llegit. (D'entre els grans escriptors anteriors a mi, aquells escriptors que anomenàvem pares de la pàtria, salvadors dels mots i tot això, només Villalonga, curiosament el més allunyat, en la seva intenció, de salvar res, va ser l'únic que es va dignar a escriure un paper on es referia a mi, per bé o per mal. No em va semblar estrany, durant molt de temps. Aquells personatges només tenien obligació d'ocupar-se de la bona literatura. Però és que van parlar, almenys, d'algun altre escriptor millor que un servidor i nascut ja després de la guerra? Diria que mai. I mai és molt dir. Mirar-te només el melic en lloc de mirar també de tant en tant la cara dels que et volten és una pràctica patètica i perillosa... que no afecta, compte, la qualitat de l'escriptura dels que la freqüenten.) Aquella carta i aquell article van ser el començament d'una espaiada correspondència amb el senyor de Mallorca, que va anar més enllà del temps del servei, a Sant Climent i a Berga, i que jo mateix tancaria, estúpid de mi, un temps després, no sé per quin motiu, segur que per desídia.

Però encara, pocs mesos després d'acabar la mili, el febrer del 1968, un dissabte a la nit, quan tornava a casa després d'haver anat al Poble Nou, acompanyat o acompanyant com a mínim Xavier Fàbregas per veure una obra de Folch i Camarassa, vaig rebre un telegrama de Llorenç Moyà on se'm notificava, prou que aleshores necessitava alguna notícia així, que m'havien concedit el Premi Bartomeu Ferrà, és a dir, el Premi Palma de Mallorca en el seu vessant teatral. El de novel·la l'havia guanyat, i si no m'equivoco va ser llavors quan es va donar a conèixer com a narrador, després d'alguns tempteigs dins del teatre costumista que es feia aleshores a l'illa, un jove de la meva edat, Gabriel Janer i Manila. Ell i la seva companya ens havien recollit a casa de Villalonga i ens havien dut amb cotxe a casa d'en Toni, dos estius enrere. Coses de la vida.

Em pagaven el viatge amb avió si anava a recollir el premi a Palma, aquella mateixa nit o l'endemà matí. Un amic mallorquí, Antoni Serrà, ja m'havia avisat abans que Llorenç Moyà, membre del jurat, pensava defensar la meva obra (de fet jo en presentava dues). Però molt més sorprenent –pensant en el futur– va ser que afegís que al jurat també hi tenia un altre valedor: Jaume Vidal Alcover.

Va ser la segona vegada a la meua vida que vaig volar. Al campament, els primers temps del servei, miràvem passar avions, els ressegüem amb els ulls i somiàvem que érem allà dalt, allunyant-nos per l'espai infinit.... A l'època, dintre o fora de la mili, dintre o fora de la delinqüescència, volar suposava una possibilitat rara, un encant, una emoció suplementària a qualsevol possible viatge.

Què hi vaig fer, a Palma? No crec que hi hagués cap periodista interessat a saber res de mi, però potser m'equivoco. Entre papers antics trobo, de sobte, algunes indicacions sobre les activitats exactes d'aquell dia. Vaig conèixer i vaig dinar amb el poeta i crític Josep M. Llompart, a casa seva. També hi era Jordi Carbonell. I allò

que sí recordava, notes retrobades a part, és que a la tarda vaig anar a visitar de nou el senyor Villalonga, aquest cop a la seva casa de Ciutat, al barri venerable, noble i silenciós.

Un pati mallorquí, una escala segurament de pedra noble, un habitatge gran i més aviat fosc... Érem algunes persones. Quines? Les notes m'ho diuen. Toni Serrà, el jove dramaturg Alexandre Ballester, Gabriel Janer i Manila, Llorenç Moyà i Jaume Vidal Alcover. Vidal Alcover, com el mateix Moyà, freqüentava molt la casa, la companyia i l'amistat de Llorenç Villalonga, almenys aleshores, i aquell matí Vidal Alcover i Villalonga havien anat tots dos a Robines, per assistir a una missa més llarga i majestuosa que les misses normals, allò que en dèiem un «ofici». Es tractaven de tu, malgrat que Vidal fos molt més jove. (Joan Lluís Marfany em recorda que Vidal era parent de l'esposa de Villalonga.) Que Villalonga assistís a oficis religiosos ja es corresponia amb el seu complex i refinat tarannà. Que hi assistís l'iconoclasta Vidal Alcover s'explicava, suposo, per qüestions socials mallorquines que ell no podia o no volia defugir i que a mi em resultaven sorprenents.

Llorenç Villalonga em va rebre amb la mateixa educada cordialitat del primer cop. Jo estava feliç de retrobar-lo. Tots plegats ens vam posar a parlar. De teatre, en un moment determinat, per fer-me content. Aquell dia jo era el foraster amb el qual jugar i al qual seduir intel·lectualment. I algú, era fàcil, va treure a relluir el nom de Bertold Brecht, en aquella època referent escènic per excel·lència. Per entendre la petita singularitat del que va passar tot seguit, cal recordar que Vidal Alcover era, relativament, malgrat la missa d'aquell matí, un home d'esquerres. Per la manera de pensar, no sé si d'actuar, tremendament d'esquerres; vull dir, ei, si el comparàvem amb Llorenç Villalonga. Villalonga, antic esnob de costums transgressors, s'havia convertit en un home gran que, conseqüent amb el seu passat, no s'espantava absolutament davant de res, però que tanmateix defensava la conservació de les formes de vida i, per tant, de cultura, més tradicionals, més obsoletes. Les que, prou bé que ho sabia i bé prou que ho explica als seus llibres, morrien amb ell. De fet, ara que hi penso, no crec que Vidal Alcover fos més d'esquerres que Villalonga i Villalonga més de dretes que Vidal Alcover. Les formes. Comptat i debatut, m'atreviré a dir que allò que els diferenciava només eren les formes.

Va sortir a relluir, doncs, el nom de Brecht. A Vidal li agradava aquest autor alemany. Calia que li agradés. A Villalonga, com a mínim, Brecht el devia deixar indiferent. Més o menys. Però aquell dia el seu convidat era jo. Al marge dels altres contertulians habituals, durant una estona, jo. Ell volia que em sentís, de nou, còmode a casa seva. I per tant, ben tranquil i amb posat convençut... es va posar a cantar les excel·lències de Bertold Brecht, les delícies dramàtiques d'un autor que en realitat el deixava fred. Vaig entendre el que passava i vaig retrobar, així, les «maneres» que ens havien encantat la vegada que el vam conèixer.

Aquell dia, a Palma, sens dubte jo recordava amb detall, i no com la recordo avui, l'anterior conversa de Binissalem, la seva repugnància davant un determinat

tipus de literatura «compromesa amb la realitat». Sabia que si ara parlava excel·lències d'un dramaturg que no podia apassionar-lo era, senzillament, per fer-me content. Me'n feia. Com no me n'havia de fer aquella nova delicadesa tan semblant, en el fons, a la de l'estiu, quan no va deixar que ens anéssim de casa seva a fi de perllongar el plaer d'una conversa i va buscar, sense que ens poguéssim sentir un destorb incòmode, la manera de tornar a Ciutat molt més tard del previst?

Però Vidal Alcover, que pertanyia a una família més respectada que la de Villalonga, a un món suposadament més refinat que el de Villalonga, paradoxalment no va entendre què passava. O no ho acceptava. O va pensar que jo em creuria al peu de la lletra aquells elogis. I no ho podia consentir, i es va indignar i després d'algun moment de remenar el cul al seu seient va acabar saltant. «Com pots dir que t'agrada Brecht? Com ho pots dir? No t'agrada gens, Brecht!» Villalonga, sense torbar-se ni un pic, pacient i amable, continuava en els mateixos termes, insistia que sí, que li agradaven tant i tant obres com, i ho raonava, *Galileo Galilei*, *Mare Coratge* o la que fos; que sí, que eren obres excel·lents. Vidal Alcover va perdre definitivament els estreps (els perdia amb facilitat, com jo avui dia) i va caure en la pitjor de les trampes: va començar a cridar allò que potser, de debò, de debò, pensava de Brecht; es va posar a atacar-lo de manera brillant i despietada. Sense contenció i sense matisos. «Ni t'agrada Brecht ni et pot agradar, perquè Brecht és un autor esquemàtic, perquè és un autor programàtic que es dedica a dar lliçons, perquè és...!» Villalonga no es va immutar. Li replicava amablement, contradient-lo, i m'adreçava a mi una mirada i un somriure de retòrica complicitat en els mateixos gustos. La situació es va perllongar bona estona.

Una situació suposadament paradoxal, exemplar, fascinant, i enormement divertida, que amb el transcurs dels anys segurament he magnificat. No vaig veure mai més Llorenç Villalonga. Com una repetició del que havia passat l'altra vegada, Gabriel Janer i Manila i la seva dona –ara és segur que s'havien casat– em van acompanyar a l'aeroport.

Durant un temps, com deia, va continuar l'espaiada correspondència amb Llorenç Villalonga. No molt de temps. Per culpa meva, segur que ja ho he dit.

* * *

El 14 de juliol del 1969, Edicions 62 va reeditar la novel·la *Aloma* de Mercè Rodoreda. Que aquesta editorial pogués quedar-se amb el llibre va ser possible gràcies, almenys en part, a la bona relació que existia entre l'escriptora i Joaquim Molas, conseller literari de can 62, ja que normalment va anar editant els seus nous llibres, fins al final, al Club dels novel·listes de Joan Sales, escriptor i editor que havia jugat a favor seu publicant quan calia *La plaça del diamant*, i amb qui s'havia lligat permanentment per contracte.

La presentació va tenir lloc a la llibreria Cinc d'oros de la Diagonal. Un vespre. Realment un vespre de juliol, tal com acabo de dir? O interpreto malament la xifra

en números romans, lletra de la Rodoreda, que encapçala el meu volum? Diria que no, la Rodoreda, com Villalonga i no diguem com Espriu, escrivia amb lletra clara. Però pot ser que es presentés un llibre al mig de l'estiu? Això, avui, és impensable. Un moment, trucaré en Jordi Castellanos que, si no m'equivoco, hi era aquell dia.

Ell hi era i jo i d'altres amics també. Em confirma la data consultant el seu exemplar del mateix llibre. Potser també hi havia en Toni Lluç Ferrer, tots tres redactors aleshores de la Gran Enciclopèdia Catalana? Redactor d'articles d'enciclopèdia, aquesta era la feina que m'havia caigut del cel, just un parell de mesos abans d'acabar la mili. Substituí (és un arriscat dir) Joan-Lluís Marfany, que se n'havia anat, només per dos cursos, a Liverpool, a fer-hi de lector d'espanyol i, una mica, també de català. I a l'Enciclopèdia vaig conèixer Jordi Castellanos, un nano molt jove que amb en Toni i jo, dirigits per Joaquim Molas, formava l'equip de literatura.

Tornem a la presentació de la nova *Aloma*. Encara que jo posseïa l'edició primera, també volia aquesta, revisada a consciència per l'autora. Me l'hauria comprada però l'editorial, la mateixa on treballàvem, ens la va regalar, allà, durant l'acte de presentació. Un costum, aquest de regalar exemplars del volum que es presentava, que havia estat importat de Milà, meca de la intel·lectualitat progressista i elegant de l'època. Un costum perillós i que va durar poc temps. El llibre duia una faixa de propaganda que deia: «La novel·la que consagrà Mercè Rodoreda –premi Crexells 1937– refosa en la plenitud del seu art.» El de la publicitat, d'art, ha evolucionat força des d'aleshores. L'autora també hi era. Segons Jordi Castellanos, allò va ser una mena de primera i relativa presentació pública de la Rodoreda a la societat literària a la qual pertanyia, de la qual s'havia mantingut apartada perquè durant tants anys va viure a l'estranger... i de la qual continuaria mantenint-se apartada, per decisió pròpia i per motius que imagino complexos. També hi era, a més de Toni Ferrer i de Jordi Castellanos, Joan-Lluís Marfany. Continuava a Liverpool però ara ens trobàvem a les vacances d'estiu i havia vingut a Barcelona acompanyat d'una noia molt bonica, anglesa, que havia estat alumna seva, que es deia Val i amb qui, vaja, s'havia casat. El retorn professional a Barcelona se li complicava, però de tota manera estava previst que no tardés gaire a produir-se.

Entre d'altres intel·lectuals i autors socialment reconeguts (no havíem fet mèrits per ser-ho els components de la petita colla a la qual jo m'integrava) hi assistia, i tant, Terenci Moix. Jove, premiat repetidament, triomfal, imparable, atrevit, motiu d'escàndol i d'enveja... Es va acostar a la Rodoreda, n'estic segur, a la seva manera una mica insolent d'aleshores, però en realitat respectuós i amb ganes d'encetar una mútua coneixença. Ella gairebé no li va permetre badar boca: li va clavar un miquel i el va deixar sec. En Terenci va continuar respectant-la com a escriptora, em sembla... Si és que va continuar llegint-la gaire més, cosa que dubto. Però acostumat a seduir tothom i de manera immediata, mai no la va perdonar, i durant anys i anys feia trencar de riure per la mena d'apel·latius desbaratats amb els quals s'hi referia quan venia a tomb.

Aquell dia, encara, en definitiva i per acabar, jo duia amb mi els tres volums de *La farsa i la quimera* dedicats per Puig i Ferrater a la Rodoreda.

Em vaig acostar a l'escriptora. Ho havia decidit. Per bé que m'agradava molt tenir-lo, per bé que l'havia comprat amb els meus diners, el llibre de Puig i Ferrater no em pertanyia, en realitat no era meu, sabia perfectament qui n'era la mestressa i no tenia dret a quedar-me'l. Volia retornar-lo a l'escriptora. Seria com si li retornés un..., una... Com si... Vet aquí un paio desconegut i jove que rescatava una espurna del seu complicat passat. Sí, exacte, això mateix; valia la pena, doncs. Crec que primer li vaig demanar, com els altres, que em dediqués *Aloma*. Ens va atendre de la manera amable i a la vegada convencional inevitable. «A Josep Maria Benet, amb tota simpatia. M. Rodoreda. 14. VII. 69.» I a continuació, immediatament, el cor em feia pam-pam perquè ara sí que deixaria de ser davant d'ella una cara anònima i desproveïda de cap interès especial, li vaig presentar *La farsa i la quimera*. Ho vaig fer.

Va rebre els tres volums, amb lleu sorpresa clarament desagradable, com si jo hagués comès una impertinència de la qual, tanmateix, no es podia queixar. No va intentar el més mínim somriure. El seu «gràcies», o fos el que fos allò brevíssim que em va dir, va sonar com una pura fórmula d'educació que, inoportú, ni em mereixia. Vaig quedar gelat. D'una altra manera, però suposo que tant com en Terenci. Jo, a la Rodoreda, però, no li ho vaig tenir en compte. Hi havia coses que se m'escapaven i que la justificaven, segur. Un servidor havia comès una planxa involuntària, vet aquí.

Encara avui em penedeixo d'haver-me després d'una curiositat bibliogràfica que lluiria entre els meus llibres i que, pels senyals, potser exagero, vés a saber si no va anar a parar a la brossa aquella mateixa nit.

* * *

Des d'abans d'acabar la carrera freqüentava les classes clandestines sobre literatura catalana que impartia Joaquim Molas sota el patronatge invisible de l'Institut d'Estudis Catalans. Hi vaig conèixer molta gent de la meua edat, o una mica més grans, o una mica més joves. Entre d'altres, la parella que formaven Rosa Cabré i Ramon Gomis, nanos molt joves, riallers i accessibles aleshores, persones d'autoritzada trajectòria en les lletres i en la ciència més tard. A través d'ells vaig visitar unes quantes vegades Reus, la seva ciutat. (Però jo hi havia estat abans almenys un parell de vegades. L'EADAG hi havia dut dos dels espectacles seus en què jo hi feia d'actor. Un va ser *Primera història d'Esther*. Recordo que l'Espriu hi era. Gairebé mai no acudia a la representació de les seves obres, però aquella nit hi era, i després de l'espectacle hi va haver un sopar el plat principal del qual era un fricandó. Com el que, a l'obra, el personatge d'Aman recorda haver menjat de petit. Un gest còmplice i delicat per part dels organitzadors perquè, en el text teatral, el record d'Aman es confon amb els records reals d'infantesa de l'autor. Només que Espriu va veure

l'obra... i en acabar es va excusar sense excessius escarafalls i se'n tornà immediatament a Barcelona, gens impressionat pel fricandó que es perdia i que li anava tan especialment dedicat.) Amb la Rosa i en Ramon vaig freqüentar Reus, vaig guanyar una amistat a prova de temps i d'absències, i, entre d'altres coses, vaig entrar en contacte amb Anna M. Saludes, que anava a classes d'italià amb la Rosa, i juntament amb la qual tenien com a professor un xicot que es deia Giuseppe Grilli.

L'Anna Maria, i fins el mateix Grilli, van assistir també a les classes d'en Molas. L'Anna Maria era filla de Susina Amat, i Susina Amat era amiga íntima de Mercè Rodoreda. Us heu perdut amb tantes giragonses? La senyora Susina era una de les poques persones que l'escriptora de debò freqüentava i estimava a Barcelona, em fa l'efecte. Les dues compartien records molt personals, íntims, intensos, del temps de la guerra, de quan es van trobar treballant per a la Institució de les Lletres Catalanes i de les aventures sentimentals que les van fer còmplices entre bombardeig i bombardeig. És a dir, a través de la seva mare, l'Anna Maria coneixia la Rodoreda. I tant ella com la Rosa, com en Ramon, com en Jordi Castellanos, com jo, com la major part dels alumnes de Molas, admiràvem l'autora de *La plaça del diamant*, de *La meva Cristina i altres contes* o de, més tard, *Mirall trencat*. L'Anna Maria ens explicava petites anècdotes de la seva relació amb la Rodoreda. Nosaltres sospiràvem. L'Anna Maria no volia que haguéssim de sospirar més, i per tant va tenir una idea.

Això devia passar molt a començaments dels anys setanta. Ens va agafar a la Rosa, a en Ramon, a en Jordi, potser a la Blanca o a l'Eva Serra, i a mi, i ens va explicar que al cap de dos o tres dies la Rodoreda passaria la tarda al pis de la seva mare. Anar a casa de la seva mare era anar a casa seva, només faltaria; i l'Anna Maria, a casa seva, hi podia dur qui volgués sense haver de donar explicacions, fins aquí podríem arribar. Ens hi duria a nosaltres, com si diguéssim casualment, la mateixa tarda que hi seria la Rodoreda de visita. Ens hi va dur.

Igual que polls escaldufats, els quatre admiradors vam avançar per un pis no gaire gran, parat amb delicadesa, amb bon gust. L'Anna Maria ens precedia, ben segura d'ella mateixa. Vam enxampar la Susina Amat i la Mercè Rodoreda al voltant d'alguna petita i ben agençada tauleta, al bell mig d'alguna conversa personal. La Susina ens va rebre amb afabilitat. La Rodoreda es va mostrar educada. Hi va haver presentacions. No tinc memòria que manifestés recordar-me de res quan li vaig donar la mà. Hi va haver una estona, curta, d'intercanvis sincopats de paraules. Conversa, allò que se'n diu conversa, no. I de sobte, la Rodoreda, genial, adreça un somriure a la Susina i li diu: «Què, doncs, sortim a fer el tomb que havíem dit?» La seva amiga va tardar uns segons a reaccionar, els necessaris per fer-se el càrrec que figurava que havien de sortir al carrer encara que no estigués previst i que no en tingués cap mena de ganes. El somriure que li adreçava la Rodoreda es mantenia igual, insistent, impertèrrit. I la Susina va dissimular prou bé la seva mica de confusió. «Sí, és clar, és clar, anem.» Es van aixecar immediatament, hi va haver esvaïdes salutacions finals, i van desaparèixer.

Ens hauríem volgut fondre. Havíem pretès imposar la nostra presència a qui de cap manera volia donar-se en espectacle. Vam quedar sols, avergonyits, aclaparats. Vam quedar ben xinats. No recordo si també tots els altres. Potser l'Anna Maria era la més indignada, però jo vaig opinar que la Rodoreda havia fet santament. Érem lectors, apassionats lectors dels llibres que escrivia; ara, no érem amics seus. Ni amics ni coneguts, i l'amistat no s'imposa. Qui érem o què érem per suposar que podíem desvetllar el seu interès? Si ni tan sols no freqüentava escriptors que, segons els nostres càlculs, valorava i apreciava! No hi havia motiu ni raó perquè nosaltres arribéssim mai a tractar la Rodoreda. De fet, això, importava gaire? Havíem comès un error. Assumpte oblidat.

* * *

Joaquim Molas i alguns dels seus deixebles ens vam inventar una revista de llengua i literatura que es deia *Els Marges*. El primer número està datat al maig del 1974. Vaig formar-ne part del consell de coordinació fins al número 11, no per mèrits professionals sinó fent pinya amb allò que era una colla d'amics. Així, per exemple, malgrat que Molas mantingué sempre una més que excel·lent relació amb la Rodoreda, d'escriure-la per demanar-li un conte que obrís, al primer número, l'apartat de creació, me'n van encarregar a mi. I la resposta d'ella va ser regalar-nos una peça mestra, *Semblava de seda*. Hi va haver entre nosaltres dos, amb aquest motiu, un breu, despersonalitzat carteig.

Però a més de feines de manobre, a la revista vaig escriure-hi algunes ressenyes. Per exemple, al número 7, datat al juny del 1976, n'hi vaig publicar una sobre el fonamental llibre de contes *Ariadna al laberint grotesc*, de Salvador Espriu. Escriure-la em va fer suar i vaig dedicar-hi setmanes. Potser no vaig arribar-hi a explicar prou bé, amb suficient claredat, una de les poques coses bàsiques que volia dir.

Quan va començar a escriure, Espriu, naturalment, no va poder tenir immediatament clares des del primer dia les seves idees sobre el sentit sencer del ben personal univers de ficció que aniria creant. No les tenia completament assentades, encara que ja hi eren, a la primera edició del recull d'*Ariadna*. Però les tenia claríssimes quan va publicar aquella edició definitiva del 1976, plena de canvis, de matisacions, d'afegits complementaris. I la major part de la reelaboració del llibre anava en un mateix sentit. La mort, assumpte central de la seva escriptura, determinava el punt de vista de la veu narrativa. Qui escriu aquests contes és un difunt que parla de difunts a uns lectors que són també uns perfectes difunts. Ni més ni menys: no era que, des del seu punt de vista, fossin morts, únicament, els personatges sinerencs o konilosians dels quals parlava: escrivia com si també ho fos ja ell mateix i també ho fossin ja els lectors que comprarien i llegirien el llibre. Si s'accepta que era així com enfocava la qüestió, podríem estar temptats immediatament a pensar que el bon home estava boig. No ben bé; el dominava una obsessió, una obsessió lúcida,

això per descomptat. L'espai de temps que ens toca viure és tan minso, tan inapreciable, si el comparem amb els grans canvis, amb l'evolució del món i de l'univers al qual pertanyem, que els nostres anys de vida són literalment inapreciables, molt menys que un parpelleig. No hem existit durant una quantitat de temps gairebé impossible de ser pensada, i un cop morts ho estarem fins que el temps desaparegui. El temps presideix i mana damunt la mort. Davant els ulls orbs del temps, o no hem existit o som ja cadàvers. La durada de les nostres vides, per entendre'ns, equivaldria a un únic fotograma, només un, en una pel·lícula impossible el metratge de la qual fos... de milions d'anys, i que es projectés en pantalla a la velocitat, jo què sé, d'un miler de fotogrames per segon. El lapse de les nostres vides, un sol fotograma, hi equivaldria, doncs, a absolutament res de res. Des d'aquest contundent punt de vista, els humans, donant-nos importància amb les nostres pretensions i les nostres passions, som patètics, i sobretot som ridículs. Ens creiem amb capacitat de decidir i de canviar una mica allò que ens envolta, però en realitat no passem de joguines, simples i efímeres titelles de fira mogudes per fils subtils que ens sobrepassen. Un servidor, a la recensió, no parlava amb tanta barroeria; donava aquesta conclusió de forma el·líptica, tal com, segons crec, la presenta ell. I potser equivocant-me en la interpretació, no ho posaré en dubte.

Quan va aparèixer el número, el vaig deixar a la porteria, no sé si de casa seva o del despatx on encara treballava o, a l'època, només feia veure que treballava. Tal com acostumava, em va respondre amb una educadíssima carta datada el 18 d'agost del 1976. «No estic d'acord en tot el que diu però sí, tanmateix, en un noranta-nou per cent de les seves formulacions.» A continuació es mostrava lleument afectat per un mínim problema, marginal i dubtós, que jo potser trobava en alguna de les narracions. En canvi no es referia, per a res, ni als titelles, ni a la mort, ni al temps. Li vaig respondre, i ell em va tornar a respondre. Amb una segona carta que va ser la més llarga que mai vaig rebre de les seves mans, i on incloïa precisions interessants sobre els criteris que va seguir per modificar el conte *La tertúlia*. És molt probable –és el més probable– que ell estigués en desacord amb el noranta-nou per cent de les formulacions del meu article.

En definitiva, encara que ben limitat, mantenia, doncs, un cert contacte amb Salvador Espriu.

Potser aquest contacte havia començat de debò quan vaig publicar una obra teatral, *La desaparició de Wendy*, el 1974. Diria que va ser la primera vegada que li vaig passar res meu, i no ho havia fet abans perquè no creia que les meves provatures poguessin interessar-lo, ni a ell ni a cap altre escriptor català de l'època anterior a la meua. A cap dels que respectava. Des de feia deu llargs anys jo era una «promesa», havia tingut poc abans una estrena catastròfica i ningú no esperava que mai passés més enllà; no havia parat d'escriure però no havia escrit res d'especialment rellevant. El cor i l'ambició se'm rebel·laven, però els fets i, doncs, la raó, m'obligaven, fins on això és humanament possible, a acceptar la meua mediocritat.

Si no despertava especial interès ni tan sols entre la gent de teatre de la meua pròpia generació!

Tampoc no creia que *La desaparició de Wendy* pogués interessar-lo per ella mateixa, però la hi vaig enviar, aquella i no d'altres, perquè m'hi sentia obligat, perquè no sé si m'hauria atrevit a escriure-la sense la lliçó de les tècniques que ell va utilitzar a la *Primera història d'Esther*. Massa xarona i massa deixatada, suposo que es va prendre la meua obreta amb una mica de fàstic, si és que se la va arribar a llegir, encara que –pobre home– diria que ho va fer. I em va respondre amb la seva primera carta, una carta de debò, no pas quatre ratlles; un escrit ple d'elogis... i fred com un glaç. Al final hi deia: «No es molesti a contestar-me.» Era la més sincera de les seves frases.

Tanmateix, des de Grècia, el 1976 o el 1977, li vaig enviar una postal. Des de Grècia, des d'Egipte, o des dels dos llocs? I també va respondre. Com si la gent acostumés a respondre les postals que envien els amics o els coneguts quan són de vacances! Però és sabut que ell responia a tot. A tot, Déu meu! Breu, concís, amb adjectius amables i sempre glacial. El desesperava haver de fer-ho, està ben clar, però ho feia. No sabia com manegar-s'ho per deixar de fer-ho.

Lamento haver d'admetre, doncs, que, per vergonya meua, coses de la vida, vaig mantenir-hi una certa correspondència. Mínima. Catorze cartes. No, exagero. Nou només van ser simples targetes amb unes quantes ratlles escrites, encara que totes navegaven dins d'uns sobres de format gran, no pas el format propi, aleshores i no ara, de les targetes. La primera, on responia a la tramesa de l'obra meua de teatre, és datada el 5 de juny del 1974. L'última, el 14 de març del 1982.

El llibre de narracions *Ariadna...* s'obre amb un pròleg, titulat «L'home jove i el vell», on manifesta la seva crispació. «(El vell) no vol judicar ningú, ni contestar enquestes, ni sofrir més interrogatoris [...] despistats, reiteratius, inelegants, monòtons. No està en condicions físiques ni morals de mantenir cap regular correspondència. [...] Demana [...] que la seva solitud sigui respectada, sense excepcions. Suposa que no és demanar massa.» Jo tenia aquest pròleg al cap, li vaig donar mentalment tota la raó del món, vaig procurar no empipar-lo gaire, i si vaig atrevir-me amb la postal va ser perquè això, segons els meus supòsits lleugerament equivocats, no significava engegar cap regular correspondència. Però és ben clar que m'havia equivocat! Me la va respondre! A les seves notes de resposta acabava sovint demanant, ja ho heu vist, diria que crispat, desesperat, que no se'l tornés a escriure, que no calia. Però era ell qui responia encara que no calgués! I molt més que això, de fet! Perquè temps després... Ja hi arribaré.

Hi ha persones que han tendit a creure, o fins a utilitzar temeràriament, les paraules afalagadores (?) que Espriu els havia dedicat per escrit. Em sembla d'una candidesa o d'una supèrbia ridícules que se les creguessin. I em sembla immoral que les utilitzessin com a certificat de garantia de la pròpia vàlua. Espriu s'exigia moltíssim a si mateix i a penes li agradava res d'allò que escrivíem els altres.

Va deixar prou indicacions en aquest sentit. I ell mateix m'ho confirmaria tàcitament en alguna conversa personal.

Vaig procurar mantenir-me a distància, doncs, i no ficar-me on no havia estat cridat. No l'emprenyaria més. Ara, està clar que si hi va haver catorze cartes és que no vaig complir aquest propòsit. Tornaria a empenyar-lo. Jo, també. Tanmateix...

* * *

A partir del 1975, i sobretot del 1976, vaig començar a treballar de forma força continuada, fins al 1992, als estudis de Televisión Española a Barcelona. De fet, durant anys hi treballava, sobretot encara que no únicament, amb intermitències però mai amb més de cinc mesos de distància entre la culminació d'un encàrrec i el començament d'un altre, per al circuit català. És a dir, en català.

Ara, les matisacions es van produir ja des del principi. Després que s'haguessin gravat algunes obres teatrals meves, sia per a adults sia per a infants (en aquest cas traduïdes al castellà), un bon dia, Juan Manuel Martín de Blas, el joveníssim cap de programes del circuit català, que havia desembarcat a Barcelona amb la intenció, no de complir l'expedient, sinó de saber què passava aquí i de mostrar-ho per la petita pantalla dins de les avars i extemporànies hores que li eren autoritzades, ens va convidar a sopar a Francesc Nel·lo, a Terenci Moix i a mi.

Martín de Blas, Manene per als amics, es va presentar acompanyat de Carlos Gortari, antic company seu a la segona cadena estatal (no n'hi havia d'altres) i home liberal. Molt liberal, tenint en compte que durant la transició els càrrecs televisius estaven en mans de la dreta més cavernícola. En aquell moment, a la primera cadena, a l'hora de la sobretaula, s'emetia un programa que es deia *Novela*, i on es donaven adaptacions televisives de textos de prestigi. Gortari venia de Madrid, segurament hi havia altres motius, també per proposar l'adaptació televisiva de tres textos a tres catalans. A Francesc Nel·lo li va encarregar *Teresa* de Rosa Chacel; a Terenci Moix, *El roig i el negre* de Stendhal; a mi, *Mirall trencat* de Mercè Rodoreda. Eren encàrrecs per a la televisió castellana i s'escriurien, òbviament, en castellà.

El Manene havia llegit en castellà *La plaça del diamant* i n'admirava l'autora. Molt bé, em vaig posar en contacte amb ella (no va ser senzill, perquè no tenia telèfon) i vam concertar una cita. Mercè Rodoreda havia tornat a Catalunya definitivament i tenia un piset petit al carrer Balmes, força amunt, a la mateixa zona de Sant Gervasi on havia nascut i que s'havia transformat completament des d'aleshores. Però, el que és viure, vivia ja a Romanyà de la Selva, aïllada d'inoportuns –he dit que sense telèfon– i rodejada d'un jardí i d'un bosc més enllà del jardí, tal com havia estat sempre el seu desig. L'havia acollida una altra amiga seva dels vells temps, Carme Manrubia.

Un dia de sol radiant, avançada la primavera o a començaments d'estiu del 1976, el Manene i jo vam emprendre l'autopista per anar a visitar la Rodoreda.

Aquest cop la meva presència l'interessaria. Sobretot, però, l'interessaria la presència del meu acompanyant.

Ens va costar una mica trobar la casa. Era molt nova, un xalet ampli que només habitaven dues persones i un gos. Hi havia –hi ha– un entorn plàcid, sense veïns massa a la vora. La Rodoreda, somrient, aquest cop acollidora, cordial, anava acompanyada de l'ombra protectora que era Carme Manrubia. Vam estar xerrant una estona a la sala; després vam anar a dinar al restaurant tranquil que hi havia dins del mateix terme de Romanyà, i que les dues dones freqüentaven. Carme Manrubia va parlar fonamentalment de diners. Havia estat una persona de negocis, havia viscut exiliada llargs anys a l'Amèrica Llatina i havia sabut guanyar-s'hi bé la vida; ara es trobava de nou al seu país, i fer costat a la Rodoreda semblava la cosa més important a la qual l'interessava agafar-se. La Rodoreda, en canvi, va parlar de literatura, dels aspectes artístics del projecte. Els papers estaven ben repartits. La Manrubia intentava collar Televisió Espanyola, amb tot el bon sentit comú del món, i la Rodoreda la deixava fer, però de tant en tant s'hi impacientava. Martín de Blas va procurar mostrar-se tan flexible com va ser possible; també es va mostrar sensible i encantat de conèixer i de servir l'escriptora. Ella se'n va adonar. Es va anar trobant bé prop nostre. O més aviat prop del Manene. Que a més de comportar-se amb delicadesa, era un home jove i ben plantat. Es va produir un joc de coqueteig mutu i ja no deixarien de coquetejar, discrets, amb elegància, cap de les vegades que van tornar-se a veure.

La Rodoreda era una dona capaç de reaccionar amb fredor o fins amb extremada duresa. Pel que fa a la seva justa fredor, jo l'havia comprovada en dues ocasions. I ara que podia tenir un cert accés a la seva vida, vaig comprovar també la duresa que podia abocar damunt Carme Manrubia, una dona que es desvivia per ella. Però compte, al mateix temps la Rodoreda podia mostrar-se càlida, gentil, natural, fins i tot confidencial. Realment i conscientment seductora, en definitiva i malgrat la seva edat. Puc dir-ho fins jo mateix, que no arribaria a entrar en el cercle dels seus amics més íntims.

Així i tot, a partir d'aleshores vaig tractar-la de manera relativament continuada. I si no vaig arribar a convertir-me en un autèntic amic va ser, paradoxalment, perquè no vaig cultivar la nostra relació.

Aquell dia de sol esplèndid, de llum enlluernadora, els tractes van arribar a bon port. El projecte tirava endavant. A la Rodoreda li encantava que *Mirall trencat* es convertís en un producte televisiu, i a més necessitava estalviar diners perquè tenia ja la intenció de fer-se una casa pròpia al costat de la de Carme Manrubia. A Romanyà, tothom ho sap, s'hi va trobar com peix a l'aigua. No únicament pel jardí, per les flors i pels arbres. També pel dolmen i per tot allò que significava. No sé si ja en aquella primera visita, diria que sí, o en alguna altra de posterior, ens va portar a veure aquest dolmen magnífic que hi ha prop de Romanyà. I ens va dir: «És un lloc ple d'energia. Qui el va fer aquí sabia perquè ho feia. De vegades hi vinc i m'hi

estiro al damunt, per rebre aquesta energia». El Manene i jo vam quedar una mica sorpresos. El Manene, penso, va tenir un motiu més per alimentar la seva fascinació davant la Rodoreda. I això que no en sabíem, de la missa, la meitat.

Els tractes havien arribat a bon port, però *Mirall trencat* no es convertiria en la novel·la de vint capítols de mitja hora cadascun que se'm va encarregar. No per culpa de Martín de Blas, evidentment. Vaig preparar el projecte, vaig arribar a escriure dos o tres capítols en un castellà infecte que van passar per les mans de la Rodoreda i que ella mateixa em va corregir lleugerament... Però malgrat que l'espai *Novela* continuava, els tres encàrrecs fets a tres catalans, a Francesc Nel·lo, a Terenci Moix i a mi, van caure sobtadament. Sense cap explicació. Diria que Francesc Nel·lo no era una persona grata a la dreta. Jo, tampoc; i la Rodoreda, menys. En Terenci... Ell sabia moure's per qualsevol terreny, i durant molt de temps va imaginar que el projecte d'escriure la seva versió de Stendhal, un projecte que estimava decididament, no li prendrien de les mans. Però fos pel que fos, en el seu cas, la cosa tampoc no va quallar.

Tant la Rodoreda com jo vam cobrar uns diners de compensació, que consti. El Manene se'n va ocupar i no li va costar gens aconseguir-ho. Qui fos, volia matar l'assumepte sense que es produís soroll. Però la meva relació directa amb la novel·lista no va morir. En bona mesura, gràcies a Martín de Blas, novament. Ja que el *Mirall trencat* televisiu no arribava a terme, potser podria emprendre's, un discret temps més tard, el 1977 segurament, un projecte més senzill i en realitat més d'acord amb les possibilitats tècniques dels arcaics platós televisius de l'època. Per al mateix espai de sobretaula, no sé pas com, va aconseguir que prosperés la novel·lització televisiva d'*Aloma*, en cinc o deu capítols. Però jo no vaig poder encarregar-me'n de l'adaptació. Aleshores en Manene m'havia agafat com a col·laborador fix, m'havia convertit en responsable d'espais dramàtics dins del circuit català. I vam decidir que, si jo havia de triar obres i textos, no podia ser jutge i part, no tenia dret a triar-ne cap de meu. Així va ser. La gent del Teatre Lliure, que aleshores estava començant el seu llarg, històric camí, necessitava, per viure, diners complementaris a la misèria de sous que ells mateixos s'havien pogut atorgar. Ens van demanar ajut. Per això vam agafar actors del Lliure, en alguns casos verds encara en l'ofici, però que van figurar dins dels dramàtics que produïem. I a més, per exemple, pel mateix motiu vaig encarregar a Lluís Pasqual que escrivís ell el guió d'*Aloma*.

Dirigida per Sergi Schaaff i protagonitzada per Àngels Moll, Agustín González i Xabier Elorriaga, es van aconseguir, guió a part, uns resultats francament dignes. Recordo que inicialment la Rodoreda va rondinar perquè trobava que la Moll no donava l'edat adolescent de la protagonista. Però després, en veure la realització, i n'ha quedat constància en una carta que em va enviar, no li va estalviar elogis. Salvador Espriu, poc després, tampoc no estalviaria elogis a la mateixa actriu.

* * *

L'any 1980 va morir Llorenç Villalonga. Feia temps que, directament, no en sabia res. En els darreríssims anys, el cap se li havia emboirat. Com a responsable dels espais dramàtics del circuit català de TVE a Barcelona, jo havia tingut una certa responsabilitat en l'emissió de seva obra teatral *Fedra*, que va realitzar Antoni Chic i que va vigilar, no recordo en què va consistir la seva aportació, Terenci Moix. Moix i Chic el van anar a veure a Palma. Jo, no. Això devia passar cap al 1977. Ni li vaig poder fer passar records ni me'n va fer donar. Les seves facultats de raciocini, em van explicar de retorn, no es trobaven en un punt òptim. De qualsevol manera, estiguin com estiguin les facultats de raciocini, la memòria acostuma a desfer-se, a la llarga, en filagarses inconnexes. Es dilueix.

Va morir i no vaig anar a l'enterrament de l'home generós que havia escrit un petit article sobre mi, gratuïtament, sense cap raó, perquè sí. Un dels articles que més he agraït a la vida.

* * *

L'any 1981 jo ja no era cap de dramàtics del circuit català de TVE, però continuava treballant per la casa. A risc d'equivocar-me, diria que en aquell moment Sergi Schaaff era director de programes i que va ser seva la idea d'emetre, per Setmana Santa, un recitat del poemari que amb el mateix nom, *Setmana Santa*, havia publicat Salvador Espriu el 1971. Em vaig encarregar d'escriure al poeta per obtenir el seu permís. El 30 de març del 1981 ens va fer anar, al futur realitzador i a mi, no recordo si a casa seva o bé al despatx on decididament ja no treballava però que continuava utilitzant. Un despatx net, polit, impersonal, sense un paper damunt la taula que pogués denunciar cap activitat del seu amo. El realitzador potser era Manel/Orestes Lara? On fos, Espriu ens va rebre i ens va dir i repetir la condició bàsica i essencial que exigia perquè el projecte arribés a port. No volia cap decorat, no volia que els actors actuessin, no volia que donessin cap intenció especial als versos... Volia la paraula nua i res més. També va exigir que un dels actors fos una persona de qui es refiava, Feliu Formosa. S'hi va aferrar desesperadament. Formosa, d'alguna manera, seria el seu intermediari, vigilaria que no es produís cap disbarat. Jo entenia les seves aprensions, d'altra banda. I aquell mateix dia ens va llegir sencer el llibre de poemes, unitari com tots els seus (inclòs *Les cançons d'Ariadna*), i ens va concedir així la gràcia de desvetllar-nos alguns dels seus hermetismes.

Es va gravar el programa, el va veure... i li va agradar. Espriu sortia al carrer el mínim indispensable, però es mirava la nefasta televisió, ja ho crec que sí. Arribaria a adonar-me, encara més tard, de fins a quin punt s'interessava pel món i les seves misèries. El programa li va agradar, i quan m'ho explicava, animadíssim, en particular es va referir, encantat, a la forma de recitar d'Àngels Moll. El de l'actriu no havia estat el recitat neutre que ell ens exigia, havia estat un bon recitat. Quan Espriu havia insistit que no volia res més que paraules neutres, havia volgut dir que

no volia res de dolent, i que, ho veia venir, l'únic que li podíem donar era dolent. Vet aquí.

Al cap de quatre dies el vaig tornar a importunar. Vaig perpetrar cinc dels deu guions que van conformar un programa televisiu titulat *Poetes, avui*. Quatre d'ells els va dirigir Mercè Vilaret, una de les millors realitzadores de televisió (i de les més empenyadores quan s'hi estava treballant) que he conegut mai. Era el típic programa monogràfic sobre una personalitat determinada, destinat a explicar la seva feina i a escoltar la seva paraula. Destinat, per fi, després d'haver-lo emès, a quedar guardat, a convertir-se així en un document que es pot desempolsegat i que pot agafar un nou valor... després de la mort del seu protagonista. Amb dubtes i aprensió vaig demanar-li que ens deixés que n'hi féssim un. Pobre d'ell i pobres de nosaltres, no va saber dir que no.

El 29 d'abril del 1981 vam anar al seu despatx. La Vilaret, jo, i l'equip tècnic mínim, indispensable. Espriu estava de molt mal humor. Ell, tan mirat i tan educat, no va saber dissimular el fàstic que li produïa aquell petit embull de cables i de parafernàlia diversa que aleshores era encara necessari per obtenir el producte desitjat. Només m'adreçava la paraula a mi. I a la Vilaret, quan va intuir, amb bon ull, que era una dona intel·ligent, vés qui ho hauria dit. Els altres, com si no hi fossin. Si se li adreçaven, no responia. Literalment. No va estalviar algun impertinent comentari lateral de disgust, de desesma. Feia notar els sacrificis a què l'estàvem obligant, els destorbs que li ocasionàvem. El seu pròleg al llibre de narracions *Ariadna al laberint grotesc* em retrunyia dins del cap: «El vell [és a dir, ell] no vol [...] sofrir més interrogatoris [...] despistats, reiteratius, inelegants, monòtons.» Tothom estava acollonit i fastiguejat, amb ganes de plegar. El vam importunar el mínim indispensable. I jo, ple de nervis, li vaig fer una entrevista banal. Reiterativa i monòtona.

Quan la història es va haver acabat, uns dies després, li vaig enviar una carta on em disculpava per les penes que li havíem causat, i on insinuava que havia advertit la seva justa repugnància. Per acabar em justificava recordant-li que, mal per mal, tot ho havíem fet, i reconec que era una ben pobre justificació, perquè l'apreciàvem i l'admiràvem. Ràpid, inevitable, em va respondre amb una de les seves targetes. Compte, aquest cop una de les menys formulàries i més cordials que havia rebut mai d'ell. Per postres, acabava així: «No m'escrigui, vingui –quan li plagui de fer-ho.» Vingui! Vaig decidir no aprofitar-me de la seva innecessària mala consciència, de la seva inaudita generositat. El millor que podia fer era no importunar-lo, no aprofitar la momentània feblesa. Ni hi vaig anar ni li vaig tornar a escriure, perquè això era el que ell, en realitat, de debò, agrairia.

* * *

A Barcelona o a Romanyà vaig veure unes quantes vegades Mercè Rodoreda. Ja no calia que el Manene fos al davant per mostrar-se'm cordial i propera. Li feia pre-

gundes sobre les seves novel·les, sobre els seus projectes... No recordo que mai arribés a preguntar-me per les coses que jo escrivia. Ho vaig acceptar com un fet natural. No vaig intentar passar-li cap text meu. Si ho havia fet amb Espriu va ser perquè dues –no pas una, dues– obres meves estaven marcades per la seva petja. Amb la Rodoreda... Ella parlava de qüestions econòmiques, de flors, dels seus llibres i de la vida. També, sovint amb malícia o amb mala baba, d'escriptors de la seva generació.

Recordo dos moments especials. Un dia vaig pujar a Romanyà perquè ella volia ensenyar-me la casa que ja s'estava fent. No sé conduir, no sé qui m'hi va dur, potser el meu sogre, un autèntic sant. Carme Manrubia era al seu xalet, on encara vivia la Rodoreda i on vaig haver d'anar a buscar-la, però no ens va acompanyar en la visita d'aquell tros de terreny que seria, definitiu, l'acompliment del màxim desig de l'escriptora. No la casa d'una altra persona, per molt que aquesta altra persona l'estimés: la casa pròpia. Hi havia els fonaments fets i les parets a penes aixecaven un pam del terra. Era com caminar a través d'un plànol de mida natural. «Mira, el passadís. Prou ample, oi? Què fas?, atura't; això serà una paret, home. Passa per la porta. Aquest és el meu estudi, ho veus? Què et sembla? Espaiós. Aquí un gran finestral per poder-hi contemplar el paisatge. Aquesta casa està més alta que la de la Carme. La panoràmica és millor, ¿oi? Quan la tindrà acabada, has de venir a veure com m'hi he instal·lat.» Jugava, exultava. Era una dona gran, intel·ligent, apassionada, plena de vitalitat, gairebé feliç, amb aquell riure ampli i tanmateix una mica sarcàstic, amb aquell personalíssim plec de la boca que et feia venir unes estimulants ganes d'enfrontar-t'hi... Era una dona bella.

Una altra vegada em va trucar per telèfon. Havia baixat a Barcelona i em convidava a dinar. Al restaurant La Puñalada del Passeig de Gràcia, un local que existia de sempre, des de molt i molt abans de la guerra. Vam estar parlant bona estona. Ja gairebé, aquest cop, d'intimitats. De l'Obiols, el seu gran amor i el seu gran problema, de la guerra mundial, de quan ell era tancat en una mena de camp de concentració que no era ben bé un camp de concentració, per sort, i on podia anar-lo a veure... Parlàvem d'ella, mai dels mais de mi ni de la meva feina, que la Rodoreda no coneixia en absolut, i a fi de comptes parlar d'ella era l'únic que m'interessava. Després, de sobte, afeigia: «Has de venir a Romanyà. La casa ja és acabada. Sense excuses, has de venir».

No hi vaig anar mai. Sempre pel mateix, per desídia.

* * *

Un dia va sonar el telèfon de casa i a l'altra banda de l'aparell va sonar la veu d'un senyor que parlava en castellà i que s'expressava de manera una mica elemental. «¿Usted es el señor Benet? Que dice el señor Espriu...» Com? Havia entès bé? «¿El señor Salvador Espriu?» «Sí. El señor Espriu pregunta... Esto es el despacho. Donde trabajaba. Pregunta que por qué no va a verle.» No m'ho podia creure! És clar que hi aniria, si ell mateix manifestava el seu interès a través d'un empleat.

Vaig assenyalar dia i hora. Vaig donar per suposat que Espriu m'esperava al despatx. «No, no; en su casa.»

Em va rebre a casa seva, doncs, cordial i preguntant-me per què no havia pres jo mateix la iniciativa, inquiet de saber si hi anava per compromís. Li vaig explicar que si no havia atès l'amable invitació escrita a la darrera tarja rebuda, era per no destorbar-lo. Li vaig citar el famós pròleg, el del vell i el jove. Em va respondre que no, que al pròleg al·ludia a una altra mena de gent, a la colla de pesats que tan sovint... I va començar a etzibar penjaments desinhibits contra persones amb noms i cognoms que jo podia reconèixer perfectament.

No és que un servidor, crec, hagués avançat ben bé en la seva estima. Però sí, a canvi, permeteu el matís, en el seu interès. El que passava era que podia convertir-me en una d'entre unes quantes fonts que cultivava per mantenir-se informat, bo i guardant l'aïllament físic, del que s'esdevenia a determinats cercles de la ciutat. I el seu interès per aquests cercles no anava, poso un exemple, pel cantó de saber què se'n deia de la qualitat literària d'un llibre acabat d'aparèixer, o d'una obra de teatre acabada d'estrenar. El seu interès, i això augmentava considerablement la complexitat d'Espriu, anava, en principi, pel cantó de la pura i pelada tafaneria. «Escolti... Aquells xicotets... No sé si els coneix. Quins pesats, per Déu! Em paren pel carrer, m'han volgut veure... No entenen res, amb franquesa. I digui... Oi que són...? Ho són?» El seu riure aflautat, un punt inquietant, es disparava més allà del necessari. «De debò, no entenen res de res de la meua poesia.» I després d'haver tallat un cap passava a tallar-ne un altre. Indagava i jutjava. Ple de curiositat i de malícia.

Però no necessàriament les coses es perllongaven gaire estona per aquests camins. Crec que el canvi de registre depenia del visitant. Espriu s'ho passava tan bé retallant la gent com parlant de literatura. I si parlava de literatura, era tan competent en novel·les de lladres i serenos com en mística jueva. Vaig anar a veure'l unes quantes vegades. I procurava que em parlés de literatura. Me'n parlava, però també, inflexible, m'examinava. Literalment em sotmetia a examen. Comprovat allò que ell ja sospitava, que jo era un ignorant, continuava, tanmateix, pel camí que un servidor havia triat. Qui parlava ja no era el tafaner, era l'intel·lectual rigorós. Implacable, es podia carregar amb quatre paraules, per mediocre, l'escriptor més afamat de qualsevol literatura i de qualsevol època. I acabava, de vegades, amb aquell concepte que també va deixar anar en alguna entrevista. «Quan escric, si em permet el símil, no sóc un fuster que faci una taula consola. Jo faig una cadira. Una cadira i encara gràcies. Això sí, procuro que estigui ben acabada. De tota manera, depèn, d'una banda hi ha aquests versos on t'hi deixes la pell, que són la manera d'avançar en la cadira que voldries enllestir abans de la mort... I després... D'altres coses són només receptes de cuina. Allò de la ginesta que em canta el Raimon, un xicot a qui respecto moltíssim, un xicot que em va musicar en autèntic estat de gràcia les *Cançons de la roda del temps*... Allò de les ginestes que floreixen, sap, és el que ell necessitava per a un públic extens, ja entén què vull dir. Li ho vaig escriu-

re i n'hi ha que posen els ulls en blanc però, què m'han d'explicar, aquests versos només són cuina. Potser bona cuina, vés a saber, perquè tinc l'ofici. I miri, una altra cantant, Marina Rossell... Em va venir veure i em va demanar un cant dels ocells. Doncs au. Vaig lligar quatre adjectius dels meus i vinga. Ella, feliç. Es pensava que tenia entre les mans qui sap què! Pura cuina. La cadira que vaig polint és una altra ambició, una altra cosa.» Jo escoltava. Era com beure'm un saludable got de lleixiu. Perquè no s'aturava en apreciacions com les que acabo d'apuntar. El monòleg anava més enllà, es centrava en la literatura i, implacable, arribava a conclusions que em destarotaven. «Flaubert, vol dir? No em sembla res de l'altre món.»

Volia que el visités de tant en tant; volia que l'anés a veure de tant en tant una determinada quantitat de persones. El vell que es queixava al pròleg dels contes d'*Ariadna al laberint grotesc* era, doncs, una persona que no volia... però que, i això no apareixia al pròleg, de tota manera dolia.

Quan començava a parlar del conjunt de la seva obra, podia acabar referint-se també a projectes no realitzats, però meditats i d'execució prevista. Anunciava, sense ombra d'ironia ni de burla en aquest cas, que «escriuré una novel·la, *La roda del temps*; serà la summa, la clau de volta que acabarà de lligar-ho tot.» Però a la llum dels seus poemes, o sobretot els seus darrers contes, podies dubtar de si l'arribaria a escriure mai. I no calia, d'altra banda. La cadira l'havia acabat, polit i arrodonit. Encara que no ho volgués admetre.

El vell que es queixava d'un excés de visites necessitava, exigia, que se'l visités, sí. Però quan es tancava la porta rere teu, al visitant que et seguís no li estalviaria burles i penjaments sobre tu. Era obvi i lògic. Jo prou que ho tenia clar. La quantitat de coses que aprenia al seu costat, però, pagava amb escriure aquest senzill preu. Per tant, si vaig anar espaïant les visites, perquè les vaig anar espaïant, no va ser pas per la por de ser estripat a continuació, de seguida i sense contemplacions. Va ser, què hi farem, de nou, per pura desídia.

* * *

Mercè Rodoreda no va ser feliç gaires anys al seu jardí. Va morir el 1983. Mercè Vilaret, realitzadora de televisió intel·ligent i que no s'estava de punyetes, havia aconseguit gravar de l'escriptora, poc abans, unes entrevistes excepcionals, sense haver necessitat el dubtós ajut de ningú. Potser per això els caps de la tele pública li van demanar que cobrés el seu enterrament. O potser ella mateixa s'hi va oferir. I em va proposar que l'acompanyés. A Romanyà.

S'havia organitzat amb el cadàver de la Rodoreda, segrestada pels ineptes i estults que sempre manen, en contra de la mena d'opcions que acostumava a expressar en les seves converses, a Girona, una cerimònia oficial ridícula i irritant. Almenys se l'enterrava, segons el seu desig, a Romanyà, això sí, i quan vam arribar-hi, els voltants de la petitíssima església eren atapeïts, però la major part de les autoritats s'havien fet la

fotografia a Girona, ja havien complert i, en la seva absència, a Romanyà l'espectacle no feia angúnia. Hi havia la família, hi havia gent que l'estimava i que la tractava, persones que hi havien anat per pur afecte, inclosos alguns polítics... I també hi havia voltors de la premsa, inevitables. No érem uns voltors, nosaltres, els que representàvem la televisió? Almenys la Vilaret va portar-se amb dignitat, a costa de no obtenir determinades imatges quan exigien acaparar l'atenció. Carme Manrubia no va comparèixer. La van mantenir o es va mantenir a part. Encara recordo el fill de la Rodoreda, al costat de la porta de l'església, rebent el condol amb els seus. «On és la mama?»

En aquest cas, tal com ella ho volia, al breu i nu cementiri d'allò que a penes té de poble més enllà de quatre cases, la Rodoreda hi va ser enterrada sota terra, directament sota terra, amb el taüt abraçat directament per la terra. Com que al nostre país el costum són els nínxols, o bé, si ets ric, les tombes amb parets que, per dir-ho així, protegeixen el fèretre, no recordava haver vist abans aquesta abraçada. Els assistents es mantenien en silenci o es permetien un xiuxiueig discret. Res de recitats ni de cantúries. Ni *Els segadors* ni cap altra indecència de tipus semblant. De tota manera, no ens féssim il·lusions, es va produir la inevitable nota discordant. Un locutor de ràdio, com qui retransmet un partit de futbol, es va posar a retransmetre el sepeli. Amb un altre to de veu però amb la mateixa delectació. En el minúscul espai, malgrat que el subjecte no cridava, tothom el sentia a la perfecció. «I en aquest precís moment les despulles de la gran escriptora comencen a baixar ja pel fossat... No, un moment, el taüt s'ha encallat. Encara... Sí, ara, sí. Les despulles de Mercè Rodoreda s'enfonsen poc a poc fel fossar que es convertirà en...» A més, ho confesso, Mercè Vilaret va gravar l'instant. Calladeta, però el va gravar.

Un temps després, en una ocasió, estava parlant amb Carme Arnau, a qui jo havia conegut en un seminari de Molas, les darreres classes seves a les quals vaig assistir. La Carme s'estava especialitzant en la novel·lística de la Rodoreda i havia tingut temps de fer-se'n amiga abans no es morís. Potser parlàvem dels amics comuns, de quan érem més joves... De l'escriptora també, això segur. No sé ben bé com va anar. Perquè venia a tomb, jo vaig pretendre aclarir-li que, per descomptat, la Rodoreda no havia conegut mai cap obra meva. Va ser així, o la iniciativa va sortir directament i volgutament de la Carme? «Papitu, no sé si t'ho he arribat a explicar mai... Una vegada la Rodoreda em va trucar i em va proposar que l'acompanyés al teatre. Va voler anar al Romea a veure *Revolta de bruixes*.» Desconcert meu. «No hi vau anar.» «És clar que sí. I li va agradar. Si no li hagués agradat ara no ho trauria a la conversa.» Doncs, per què ella, mai...? Que va veure l'obra aquella, escrita per mi, és segur, naturalment. Que li agradés... El tarot, les bruixes, el bany de la lluna, alguns altres signes escampats a la meva funció... Això, avui, entenc que podia interessar-la. Més enllà... La peça es va representar al Romea al desembre del 1981. Potser l'escriptora no s'hi va poder referir, senzillament, perquè no ens vam tornar a veure?

* * *

Les autoritats no eren absents d'Arenys de Mar, el dia que s'hi va enterrar Salvador Espriu, l'any 1985. Arenys quedava còmodament comunicat amb Barcelona. Les autoritats van ocupar, literalment, l'interior de l'església, força més gran que la de Romanyà però de tota manera també insuficient. Amb qui vaig estar-hi, tota l'estona? Entre d'altres persones, recordo que amb Marta Pessarrodona. Érem, mirant l'altar, drets a la dreta. Nosaltres rai. Però les primeres espases del món cultural, creadors i estudiosos de la literatura, d'edat madura o d'edat venerable, van quedar bandejats. Ocupant la major part dels bancs, parents a part, només polítics, és a dir, persones a qui, en general, la literatura i la cultura els interessaven un rave, però palplantats allà, avorrits i fotent el préssec, perquè tocava. A les files del mig i de cap enrere, més i més funcionaris, encara.

Tinc a mà el recordatori. D'una sobrietat que s'agraeix i que el difunt hauria beneït. Al davant hi ha una creu. Espriu volia morir, ho havia explicitat, al marge del seu escepticisme, sota els ritus, sota les formes que havien servit per acomiadar les persones que ell anomenava els seus morts, els ritus de l'església catòlica i romana. Dintre, a la dreta del recordatori, hi el seu nom, Salvador Espriu Castelló, i les dues dates, 10-VII-1913 22-II-1985. A l'esquerra, el text sencer del parenostre.

Espriu havia escrit un poema on explicava que volia ser enterrat «a Sinera, ran del mar». És a dir, a Arenys de Mar. Més tard, a la vista de desastres arquitectònics que es van perpetrar a la vila, va precisar que ja tant se li'n donava, d'on l'enterresin. Tanmateix, era natural que se'l diposités dins la geografia de la petita pàtria, entre les vinyes i el mar de la infantesa, que emmarca la major part de la seva obra, tant la narrativa com la poètica com la teatral. I bé, això és el que van fer.

Al cementiri no hi cabia ni una agulla. Mentre es procedia a la manipulació mecànica, desproveïda de qualsevol toc de romanticisme, del taüt i, en aquest cas, del nínxol, entremig del relatiu silenci, hi va haver com una mena de sentiment general que calia alguna cosa més, algunes paraules d'algú, vés a saber què. Però les paraules oficials ja havien estat dites pels cretins que van remenar la cerimònia de l'església, i amb bon criteri, més coneixent-lo a ell, es veu que ningú moralment autoritzat no es va veure amb cor d'obrir la boca. Jo era força separat del nínxol, en no sé quina mena d'elevació, i podia atalaiar més o menys bé les persones que estaven situades prop del cadàver. Entre d'altres hi era Raimon, també Marina Rossell... Algú, prop meu, va xiuxieujar: «Raimon cantarà la *Cançó del capvespre*, segur.» Aquesta cançó del llibre d'Espriu *El caminant i el mur*, pertany a l'apartat «Cançons de la roda del temps», que Raimon havia musicat, cantat i, fins a cert punt, popularitzat, és magnífica. I si hi ha res que sigui adequat en un enterrament, adequada. «Però ara és la nit / i he quedat solitari / a la casa dels morts / que només jo recordo.» Potser algú li va demanar, en efecte, que la cantés, que ho fes? Goso imaginar-me a la pell de Raimon, amb la necessitat de prendre una decisió ràpida. O potser no, potser ja ho duia decidit. Sigui com sigui, no va cantar. De vegades es

converteix en un defecte, però ben sovint és una virtut: nosaltres, els catalans (i Raimon, a la seva manera, pertany a l'univers que a partir d'un moment determinat hem volgut català, amb perdó) som eixuts. Raimon coneixia Espriu moltíssim més que jo, no cal ni dir-ho, i va callar. Davant la mort, almenys davant la mort d'Espriu, el silenci. Però els catalans també som apassionats, encara que n'hi ha que no s'ho creuen. Som com tothom, dat i debatut. I de sobte es va alçar la veu de Marina Rossell entonant, emocionada, el cant dels ocells que li havia escrit el difunt. «Només cuina, què vol?» Primer vaig pensar: No, Marina, no t'equivoquis, si us plau! Després em van venir ganes de riure. No me n'avergonyeixo. Si davant la mort d'algú com l'Espriu, que primfilava tant, pot semblar que el millor ha de ser el silenci, davant els morts en general, en qualsevol enterrament, de l'Espriu o de qui sigui, el que toca és mirar de divertir-te. Espero que al meu, d'enterrament, si n'hi hagués, i desitjaria que no n'hi hagi, la gent s'hi divertís. Que es divertís i que parlés malament de mi. Del mort i de qui el vetlla.

* * *

L'any 2000 vaig escriure una adaptació de la novel·la de Mercè Rodoreda *Mirall trencat*. Es va gravar el 2001. I es va emetre el 2002. El producte es va poder fer en unes condicions tècniques, artístiques i econòmiques fins a cert punt limitades, però tanmateix d'una abundor inimaginable, impossible l'any 1976, quan un encàrrec de Carlos Gortari en el mateix sentit no va arribar a realitzar-se però em va servir per accedir més o menys a l'escriptora.

Se'n van fer dues versions, una en tretze capítols de cinquanta minuts cadascun, i un altre, força més breu, en tres capítols de dues hores cadascun. La primera iniciativa va ser meua. Vaig agafar els papers antics i en castellà, on hi havia escrita una sinopsi i fins uns guions lleument, massa lleument corregits pel puny i lletra de la mateixa Rodoreda, i els vaig ensenyar als meus companys Joan Bas i Jaume Banaclocha, caps de la productora Diagonal TV, on treballa. Ells van pensar, immediatament, que valia la pena intentar-ho, i ens hi vam embarcar. La realització va ser d'Orrestes Lara, i tant ell com tothom hi va deixar la pell; els primers, els actors. Al marge dels resultats finals, que no tinc dret a jutjar, en cap producte de ficció televisiva on jo hagi intervingut d'una manera o altra, no he vist mai un entusiasme i una passió com aquells.

Quan començava a escriure el guió, em van venir ganes d'anar a Romanyà. Enric Gallén o Carles Batlle en va parlar amb Mita Casacuberta, perquè aquesta era amiga de la propietària de la casa que havia estat de Carme Manrubia. I va ser així com Maria Àngels Vilallonga, a principis d'estiu de l'any 2000, ens hi va rebre, flanquejada pel seu jove fill, cordials, amables i enormement sensibles tots dos a la figura de la Rodoreda. La casa pròpiament dita de la Rodoreda només la vaig veure per fora; no quedava al nostre abast. Però a fi de comptes, era a la de Carme Manru-

bia on havia pogut començar a tractar-la amb una certa naturalitat i era també en aquesta casa on l'escriptora va fer estada més temps. I no me'n vaig pas haver de penedir. Per l'excursió en ella mateixa, per la colla que hi vam anar, per la gent que ens va rebre... Però sobretot perquè el guió que escrivia no hauria estat exactament el mateix sense la visita. Aquell dia vaig fer-me conscient que determinats detalls de *Mirall trencat*, en aparença accidentals, havia d'intentar que fossin donats, televisivament, en la seva literalitat.

Hi vam anar una petita colla formada per Sharon Feldman, Mita Casacuberta, Enric Gallén, Carles Batlle i jo. Si abans no havia passat, en el meu record, del jardí i la sala, ara ens van ensenyar la casa sencera. No sé com va concebre la Rodoreda el seu propi jardí, encara que, de sobte, la recordo, aquell dia que me n'ensenyava els fonaments, dient noms de flors, omplint-se'n la boca. Però sé que el jardí de la Manrubia és, essencialitzat, el parc de *Mirall trencat*. Vull dir que conté els mateixos vegetals i amb la mateixa intenció simbòlica. Però l'autèntica sorpresa, d'alguna manera, és l'interior mateix de la casa. No sé si tinc dret a descriure uns llocs els propietaris dels quals van tenir la generositat de permetre'ns visitar, uns llocs dels quals són amos i guardians, i que saben preservar. Però en fi, vam visitar una cambra destinada a contenir les ombres i la llum blava d'una nit de lluna, destinada a fer possible la comunicació amb alguna mena de divinitat femenina i nocturna; vam poder contemplar una enorme creu transparent guarnida amb una mena de rosa roja al seu bell mig; i quan vam pujar a la teulada, perquè era calculadament fàcil fer-ho, hi havia un espai dispost per estirar-te, relaxar-te, i rebre l'energia de la nit. Una energia propera a la que la mateixa Rodoreda devia rebre al dolmen veí, quan s'hi deixava anar. I mentre ella ens ho havia explicat al Manene i a mi, anys abans, no havíem entès fins a quin punt aquella dona, que sempre parlava tocant de peus a terra, vivia submergida en un món, dins del seu imaginari, literalment màgic. Com ho era sovint la seva literatura.

* * *

Havia escrit l'adaptació televisiva de la novel·la *Mirall trencat*, però encara no s'havia emès.

I aleshores, una noia jove, Caterina Sureda, em va trucar per telèfon i em va demanar si el 18 d'octubre del 2001 voldria volar a Mallorca i explicar la meua adaptació a Binissalem, a la Casa Museu Llorenç Villalonga, seu de la Fundació del mateix nom, i de la qual ella n'era gerent. Vaig respondre que sí immediatament. Vaig volar, doncs, a Palma; ara volar a Mallorca era un fet tan absent d'emoció com temps enrere ho podia ser prendre un tren de rodalies: l'època de Sant Climent Sescebes quedava ben lluny.

D'aquesta manera, uns trenta-cinc anys després de la primera vegada, gràcies a la Rodoreda, vaig tornar a la casa on havia conegut Llorenç Villalonga. Està situada en un carrer estret. No comptava trobar-me amb un carrer estret, però en veure-m'hi la memòria, un esquinç de memòria, m'hi va resituar.

La meva xerrada va tenir lloc al saló blau. O a l'espai que havia estat el saló blau. Vaig demanar que m'ho confirmessin, força segur de la resposta. Però vet aquí que Caterina Sureda no sabia que allò hagués estat mai cap saló blau. I tampoc no ho sabia un altre senyor, pràcticament un vell, que treballava també a la Fundació, que podia guardar més memòria, que havia conegut força Villalonga, que n'havia escrit una biografia, que amb aquest motiu m'havia demanat fotocòpia de les cartes que jo tenia de l'escriptor... Era una persona d'aspecte cansat, que parlava de forma educada, prudent, i a qui, a través de les portes obertes, mentre un servidor botzina-va, ensopegava i divagava davant d'un públic potser majoritàriament femení, podia entreveure força més enllà del meu saló blau, remenant papers.

Però va existir mai el saló blau? El lloc era aquell, on el tenia present, entrant a la casa a mà esquerra, però les parets no eren blaves, malgrat que les recordava blaves. Si de cas podria haver estat blau l'entapissat de les cadires, del sofà. Llàstima que el mobiliari original ja no hi era. Quan, enviant-li un correu electrònic que va rebre prop de Liverpool, on de fet, qui ho havia de dir, no ha deixat de viure des del 1966, vaig consultar Joan-Lluís Marfany sobre l'assumpte, ell recordava moltes coses del nostre viatge a Mallorca, coses que jo tenia completament oblidades. Però no recordava en absolut cap saló blau, cap criad amb guants, cap ampolla de vi...

Després de la xerrada, na Caterina, conscient d'un determinat estat d'ànim meu, em va acompanyar per tota la casa. Ens vam enfilar per l'escala i em vaig trobar davant l'altar. Aquest no em fallava. Hi era, tancat com en una vitrina, igual que aleshores. Vaig tornar a fer-me el savi, vaig demanar si la cambra de dormir d'en Villalonga era la situada a la dreta de l'altar i la de la seva senyora a l'esquerra o a l'inrevés. Em va respondre que ni una cosa ni l'altra. De fet, a la dreta no hi havia cap porta, només l'escala de pedra per la qual acabàvem de pujar. I em va informar també que l'escriptor i la seva dona havien dormit sempre en dues habitacions de la planta baixa, comunicades per una porta. Vaig quedar completament tallat. I de sobte vaig entendre l'origen del meu fals record: l'inici d'una obra de teatre de Villalonga, *Filemó i Baucis*, on el personatge Toni de Bearn parla amb la seva esposa, tots dos fora d'escena, a cantons oposats, mentre el que nosaltres veiem davant nostre és una sala de moment solitària. La ficció, que de tota manera reelaborava una realitat concreta, com gairebé sempre, se m'havia imposat. A don Llorenç potser li hauria divertit conèixer aquesta confusió. Vés a saber.

Na Caterina em va preguntar si volia veure l'estudi de l'escriptor. «L'estudi amb la finestra que dóna a la clastra?», vaig respondre desafiant però ja amb cert temor. Em va dir que sí. Més segur, vaig entrar-hi. Llorenç Villalonga, mort molts anys enrere, perdut els seus llargs darrers temps entre boires progressives d'una demència senil, no m'hi esperava. No m'hi esperava gairebé res. L'estança estava buida, despullada. Cap llibre. I només, això sí, almenys, un únic moble al qual agafar-me, la taula espaiosa on ell treballava. I una cadira. Prou. Damunt la taula no hi havia ni papers ni volums ni estris d'escriure... Quedava aquell moble, una resta inútil, però

que feien molt bé de conservar, i que a mi, sense referents físics que l'acompanyessin, els referents que encara recordo o que encara imagino, m'anguniejava. Era una resta desaparejada, com també ho era la meva memòria. Després de demanar permís, vaig seure a la cadira i vaig posar els colzes damunt la taula, cosa que quan tenia vint i tants anys no havia tingut ocasió de fer. Darrere meu quedava la finestra de la clastra. Na Caterina va esperar un moment, amable i en silenci.

Només un moment, no vaig fer cap numeret, espero, i em vaig aixecar ben prest del seient. Immediatament la noia va mostrar-me una interessant exposició d'objectes, de fotografies, de primeres edicions de les obres de l'escriptor, de documents diversos. Havia recordat sempre, ben malament per cert, la casa d'un senyor que ens havia fascinat, però retrobava, i encara sort, la bufetada d'un museu.

De nou a la planta baixa, el jardí que s'hi obria al darrere, el seu primer espai, l'immediat, on havíem segut durant hores, més baix de nivell, i a continuació, enllà, un parell de graons i un segon espai força més ampli, apareixia realment bonic, però no era un jardí enorme. Això sí, continuava essent el mateix àmbit acollidor, i es vestia amb el mateix mobiliari, és a dir, amb els mateixos arbres. Per tant, em vaig permetre de respirar. I ja va estar.

O no ben bé del tot. Na Caterina m'acompanyaria a l'aeroport, però abans de sortir tots dos de la casa vaig passar per l'antic dormitori, no sé si d'en Villalonga o d'aquella esposa invisible per mi, d'aquella senyora que potser va ser una presència muda i després oblidada el dia que Jaume Vidal Alcover es va desesperar amb Brecht, d'aquella dama més gran que el seu marit i que el va sobreviure uns pocs anys. Vaig passar a la cambra per acomiadar-me del biògraf, del senyor gran de figura una mica vençuda, tant com ho devia estar la meva, que remenava papers, rodejat per alguns arxius. Havíem intercanviat poques i gens apassionades paraules, aquella tarda, però de tota manera havia d'entrar a donar-li la mà, perquè en aquell casalot ell era, encara que no hi hagués entre nosaltres, potser, altra manera de comunicar-nos que els artificis de l'educació, el meu únic testimoni, un darrer esquinçall del remot passat. «Adéu, Jaume Pomar. Moltes gràcies». I aleshores, definitivament, me'n vaig anar.

Començava a fosquejar. Feia bo. Tindria un viatge tranquil de retorn a Barcelona? Conversava amb Caterina Sureda, una noia jove, però no pas ja una criatura. Una dona atractiva, simpàtica, preparada, responsable, a qui feia fàstic, em contava amb naturalitat, la possibilitat que un home vell se li pogués acostar amb decrèpita i excessiva sol·licitud. Em sentia al·ludit: jo era un vell. Un vell que, per ser-ho, havia tingut la sort de poder rebre, tant de temps enrere, a penes un moment, d'esquitllentes, però per ella ja era molt, encara que se n'estranyava menys que jo, encara que de fet potser trobava excessiu la mica d'èmfasi amb què ho podia explicar, l'amabilitat cordial de Llorenç Villalonga.

Havia rebut el somriure afablement contingut de Llorenç Villalonga. Com també havia rebut, un altre instant en el temps, el riure estrident de Salvador Espriu. O la

riallada seductora de Mercè Rodoreda. Hi havia accedit. Només d'esquitllentes. Quina importància té? Qui van ser, de fet, Villalonga, Espriu o la Rodoreda? Absolutament ningú. I com puc saber si els meus records dels tres escriptors s'han anat deformant, al llarg dels anys, tal com havia deformat els de la casa de Villalonga? El viatge amb avió de Palma a Barcelona és breu. I sí, també va resultar amable.

* * *

Un bon dia, vaig descobrir que m'havien desaparegut les cartes de Llorenç Villalonga. Un altre dia vaig comprovar, estupefacte, que havia perdut les de Salvador Espriu. Només em queden les de la Rodoreda, potser menys interessants que les dels altres dos. Per què les vaig perdre? Què en vaig fer? Res, es van dissoldre. La meva precària, esparracada memòria, hi podia trobar un punt de sòlida certesa. Però no, ja no hi són, i no m'hi podré recolzar.

* * *

En un posterior muntatge de *Primera història d'Esther* vaig veure col·locat a l'escenari, presidint-lo, un tradicional rellotge de sol. Sí, presidint l'espectacle i per damunt de la mort.

Estiu 2001, març 2002 (revisat el 2005)